

Marija Buntak

samostalna istraživačica
independent researcher

Vlaška 122
Zagreb, Hrvatska

marijabuntak@gmail.com
orcid.org/0000-0002-5611-9137

Pregledni rad
Subject review

UDK / UDC:
73.041(37)"652"
1 Marcus Aurelius Antonius

DOI:
10.17685/Peristil.63.1

Primljeno / Received:
29. 9. 2020.

Prihvaćeno / Accepted:
22. 12. 2020.

Kronika konjaničkog spomenika Marka Aurelija

Chronicle of the Equestrian Statue
of Marcus Aurelius

APSTRAKT

Rad prati složenu povijest konjaničkog spomenika Marka Aurelija od njegova nastanka do postavljanja na Kapitolijski trg (*Piazza del Campidoglio*) te suvremenog doba. Proučavanjem povijesnih izvora rasvjetljuje okolnosti pod kojima je skulptura, gotovo dvostruko veća od prirodne veličine, izrađena od bakra na koji je zatim aplicirana pozlata, svojom grandioznošću oduvijek plijenila pozornost i pobuđivala zanimanje stanovnika i posjetitelja Rima.

KLJUČNE RIJEČI

Marko Aurelije, konjanička skulptura, povijest, identitet, Kapitolijski trg

ABSTRACT

The paper traces the complex history of the equestrian monument of Marcus Aurelius from its creation to its placement on the Capitolium Square (*Piazza del Campidoglio*) and modern times. Through the examination of historical sources it illuminates the circumstances under which the grandiose gilded bronze sculpture, larger-than-life-size, has always captured the attention and aroused the interest of the residents and visitors of Rome.

KEYWORDS

Marcus Aurelius, equestrian sculpture, history, identity, Capitolium square

1 Konjanički spomenik Marka Aurelija, pogled s lijeva
(foto: M. Kabel, 2009.)

Equestrian monument of Marcus Aurelius, view from the left
(photo: M. Kabel, 2009)

izvor/source: commons.wikimedia.org
licenca/license: CC-BY-SA-2.5

2 Konjanički spomenik Marka Aurelija, desna strana
(foto: J. L. Bernardes Ribeiro, 2016.)

Equestrian monument of Marcus Aurelius, right side
(photo: J. L. Bernardes Ribeiro, 2016)

izvor/source: commons.wikimedia.org
licenca/license: CC BY-SA 4.0

Grandiozna konjanička skulptura posvećena Marku Aureliju zasigurno je jedna od najznačajnijih umjetnina iz razdoblja antičkog Rima. Da je tome tako, među ostalim, doprinosi činjenica da je riječ o jedinom preostalom, u cijelosti očuvanom, primjerku spomenika tog tipa iz razdoblja antičke umjetnosti uopće (sl. 1, 2, 3, 4).¹ Da joj igra sudbine nije bila naklonjena, bez sumnje bismo bili zakinuti za izuzetno umjetničko ostvarenje, na kojem, upravo zbog ranije navedene jedinstvenosti, na implicitan način počiva tradicija konjaničkih skulptura novoga vijeka.² Štoviše, od renesanse nadalje konjanički spomenici postaju uvriježena tipologija u predstavljanju važnih povijesnih ličnosti, ne samo u brojnim europskim gradovima, već unutar cijelog zapadnog kulturnog kruga. Neovisno o tome gdje su postavljeni i koga predstavljaju, dijele referentni okvir kojim se prikazana osoba afirmira kroz konotacijski niz koji čine moć,

čast, hrabrost, junaštvo, prestiž i nobilitet, koji im se pridijeva s namjerom da njihova slava postane dijelom baštine budućih naraštaja. Dodatni razlog koji ovu skulpturu čini zanimljivom jesu povijesna previranja koja su se kroz srednjovjekovna stoljeća interpretativno utisnula u nju, a koja je na određeni način naslutio sam Marko Aurelije. Uz osvrt na zaborav koji dolazi s vremenom, u istom paragrafu u kojem s neskrivenom odbojnosti progovara o posthumnoj slavi, pronicljivo razotkriva ono od čega je satkano njezino naličje koje u sebi sadrži neumitno *memento mori*. Ovo unutarnje propitkivanje može se primijeniti i pri poimanju susljednih konjaničkih spomenika, kako za one koji su skulpturom predstavljeni, tako i za njihove percipijente. Taj (ne)skriveni paradoks prolaznosti, koji se posredno krije iza skulpturiranog lica cara-filozofa, neposredno je zabilježen u meditacijama *Samom sebi*.

3 Konjanički spomenik Marka Aurelija, pogled s desna
(foto: M. Kabel, 2009.)

Equestrian monument of Marcus Aurelius, view from the right
(photo: M. Kabel, 2009)

izvor/source: commons.wikimedia.org
licenca/license: CC-BY-SA-2.5

Onaj koji se isuviše brine za svoju posmrtnu slavu, ne misli da će svi oni koji ga pamte uskoro umrijeti i sami. Zatim i onaj koji je to sjećanje primio od prethodnog, dok napokon ne ugasne svako sjećanje, idući putem onih koji su ga palili i gasnuli i sami. Pretpostavi, međutim, čak da su oni koji će te pamti besmrtni i da je njihovo pamćenje besmrtno. Što ti to znači? Ne govorim ni o tome da mrtvom čovjeku to ništa ne znači, nego ni živom – što mu, naime, znače pohvale, izuzev ako to ne zahtijevaju posebne okolnosti? Zato, ostavi sada, na vrijeme, pomisao na taj prazan dar, i ne brini se o onome šta će ljudi govoriti o tebi poslije.³

S obzirom na monumentalnu proporciju spomenika, naručitelj je vrlo vjerojatno bio Senat.⁴ Spomenici sličnih dimenzija bili su u antici poznati pod nazivom *equi magni*. Dimenzija ovog spomenika (3,87 metara duljine i 4,24 metra visine)

4 Konjanički spomenik Marka Aurelija, lijeva strana
(foto: J. L. Bernardes Ribeiro, 2016.)

Equestrian monument of Marcus Aurelius, left side
(photo: J. L. Bernardes Ribeiro, 2016)

izvor/source: commons.wikimedia.org
licenca/license: CC BY-SA 4.0

gotovo je dvostruko veća u odnosu na prirodnu veličinu, pri čemu je figura Marka Aurelija nerazmjerno veća od figure konja.⁵ Izrađen je tehnikom izgubljenog voska, a sastoji se od ukupno trideset i tri dijela koji su potom međusobno zavareni. Ovisno o različitim dijelovima, prosječna debljina bronce iznosi 6 milimetara, a na nju su poslije završne dorade, u posljednjem stadiju obrade, aplicirani zlatni listići.⁶

Spomenik je prepoznatljiv po gesti pružanja desne ruke koja je u dijagonalnom otklonu od tijela, pri čemu je položaj šake, otvorenog dlana okrenutog prema dolje, nešto niži u odnosu na rame. Upravo je ova gesta, poznata kao *dextra vevat pugnās*, glavna okosnica kompozicije. Dodatno je naglašena obradom draperije – naborima na tunici koji sugeriraju pokret – te plaštem (*paludamentum*) koji mnogobrojnim polukružnim presavijanjima prekriva carev trup. Njima se stvara niz linija koje se sabiru u fibuli, koja je ujedno fokalna točka

careve figure. U suglasju sa središnjom gestom jest asimetrična torzija cjelokupne kompozicije u desnu stranu koja je bez sumnje osmišljena s namjerom da skulptura bude gledana iz desnog poluprofila.⁸ Upravo se iz tog smjera promatrač susreće s Aurelijevim licem koje, sukladno njegovom stoičkom karakteru, odaje smirenu, pomalo zamišljenu i distanciranu, gotovo bezizražajnu ekspresiju. Taj su dojam dodatno pojačali tragovi vremena, mala oštećenja, gubitak patine te izbljedjele zjenice i šarenice. Lice je izvedeno suptilnim modeliranjem, pri čemu su čeone bore, obrve, podočnjaci i donja usna naznačeni, kao i brkovi koji prekrivaju gornju usnu. Izraženo su skulpturirane oči i nos te je naglašeno oblikovanje kose i brade (sl. 5).

Karakteristika je ovog portreta da sadrži obilježja portretnih tipova III. i IV.⁹ No, tipološko odstupanje koje izmiče uvriježenoj kategorizaciji ne otežava samo analizu, već suprotno svakoj pretpostavci, i dataciju.¹⁰ Ipak, ona zajedno s argumentom koji će u nastavku biti naveden, kongruira prema zaključku da je riječ o 176./177. godini¹¹. Ukoliko je ta pretpostavka točna, nastanak konjaničke skulpture podudaran je s pobjedom Marka Aurelija u Prvom markomanskom ratu, povodom kojeg je nastalo i jedanaest reljefnih panela, od kojih se tri nalaze u Museo del Palazzo dei Conservatori, dok je preostalih osam postavljeno na atiku Konstantinova slavoluka. Argument kojim se pokušava potkrijepiti tu dataciju, proizlazi iz tumačenja da su konj i sedlo, s obzirom na visok stupanj realističnosti, autentični, odnosno *ornamenta triumphalia*.¹² Iako se može činiti da je to oprečno s izostankom vojnih obilježja, odnosno ikonografije koja bi aludirala na vojni trijumf samog careva lika, moguće je da je to učinjeno kako bi se, prije svega, stavio naglasak na cara-filozofa kao obnovitelja mira (*restitutor pacis*).¹³ Konj je prikazan u pokretu, s podignutom prednjom desnom nogom te kopitom lijeve noge odignutim od tla, dok se težište njegova tijela oslanja na prednju lijevu i stražnju desnu nogu. Osim što odaje snagu, njegova anatomija s izraženom mišićnom masom omogućuje poblize određenje njegova podrijetla kao sarmatskog pastuha¹⁴. Pokret njegove glave obuzdan je lijevom rukom Aurelija (na kojoj se na četvrtom prstu nalazi senatorski prsten) kojim je držao (danas izgubljene) uzde, povezane s paradnim ularom koji je i danas vidljiv na glavi i u poluotvorenoj čeljusti konja. Sastoji se od malih metalnih toka (*phalerae*) koje su povezane

dvostrukim vezicama od kože.¹⁵ Sedlo se sastoji od četiri sloja tkanine koji se međusobno razlikuju materijalom (donja su tri sloja od kože, a gornji od platna) te oblikovanjem poruba (na najdonjoj je tkanini niz polumjeseca, poviše su stepenasto oblikovani rubovi, iznad njih trokutasti, dok su rubovi najvišeg sloja ravni).¹⁶ Budući da je riječ o rudimentarnom sedlu, nije bilo stremena. Stoga su careva stopala obućena u sandale od kožnih vezica (*calcei patrici/senatori*) u slobodnom padu.¹⁷ Zbog svoje dugovjeke opstojnosti i izvedbene osobitosti, spomenik je postao nadahnuće mnogim umjetnicima te kao referenca ostavljao biljeg na njihovim umjetničkim djelima¹⁸. Daka-ko, Donatellov *condottiere* Gattamelata¹⁹ najčešće je spominjani primjer, djelomično stoga što je najstarija očuvana reinterpretacija konjaničke skulpture, a dijelom zbog toga što je izraz velike umješnosti kakva je bila prisutna i kod neznanog antičkog skulptora.

Od antike do cinquecenta

Ne može se sa sigurnošću utvrditi gdje je konjanički spomenik nakon izrade bio smješten. Istraživači su, pokušavajući odgovoriti na to pitanje, razvili tri hipoteze.²⁰ Prema njima, moguće su lokacije – Rimski forum, Marsovo polje ili u blizini Laterana na Celiju. Razlog tome je činjenica da najstariji izvještaji o *Konjaniku* datiraju iz druge polovine 10. stoljeća, otkada se može pratiti povijest spomenika, dok je njegova opstojnost u antici ovisna o rekonstrukcijskim teorijama. Stručnjaci daju prednost trećoj teoriji, više zbog nedostatka podataka koji bi potvrdili prve dvije nego zbog uvjerljivosti treće, zbog čega je usprkos širokoj zastupljenosti popraćena kritičkim primjedbama.²¹

Pokušaj interpretacije rane povijesti skulpture nalazi se u traktatima koje su napisali Andrea Palladio 1570.²² i Flaminio Vacca 1594. godine²³ te u pseudoizvoru iz antičkog doba, kojem je urednik Guido Panciroli, a koji je objavljen 1608. godine.²⁴ Kasnijim su promišljanjima učenjaka sva tri izvora odbačena.²⁵ Stoga se knjiga *Liber pontificalis*²⁶ uzima kao prvi pouzdan izvor o konjaničkoj skulpturi, a u njoj su opisana dva događaja iz vremena kada je rimska prijestolnica bila dijelom Svetoga Rimskog Carstva, predvođenog vladarima iz Otonske dinastije. Prvi se zbog za vrijeme pontifikata pape Ivana XIII.²⁷, a drugi nešto kasnije, u vremenu između pontifikata pape Ivana XIV.²⁸ i pape Ivana XV.²⁹ U prvom se događaju konjanička skulptura spominje u kontekstu vješanja gradskog

prefekta Petra užetom za kosu te potom za spomenik.³⁰ Drugi događaj vezan je uz (anti)papu Bonifacija VII. kojeg su građani Rima nakon njegove smrti udarali i vukli gradskim ulicama, da bi ga potom ostavili pred konjaničkom skulpturom.³¹ U oba je zapisa u *Liber pontificalis* spomenik zabilježen pod imenom *caballus Constantini*. Razlog je za takvo srednjovjekovno prepoznavanje složen. Omogućio ga je kasnoantički i ranosrednjovjekovni odnos spram baštine koja je bila zanemarivana, nerijetko i devastirana, zbog čega su imena ubrzo podlijegala zaboravu.³² Upravo je iz toga proizašla mogućnost da se ime Marka Aurelija zamijeni³³ Konstantinovim. Iako se ne može sa sigurnošću reći kada i kako se preimenovanje dogodilo, osim što je imalo svekolik društveni značaj, ono je doprinijelo njegovom očuvanju kroz srednji vijek (u čemu su autori koji se bave poviješću *Konjanika* jednoglasni).³⁴ Poznato je da Konstantin Veliki daruje Lateransku palaču papi Miltijadu³⁵, a za njegova nasljednika Silvestra I.³⁶ daje podići baziliku sv. Ivana Lateranskog, u to vrijeme poznatiju kao Konstantinova bazilika.³⁷ Otada, pa sve do avignonskog sužanjstva papa, Lateran je duhovno središte grada, odnosno prijestolnica rimskih biskupa, te samim time i epicentar srednjovjekovnog Rima.³⁸ Vezan uz to je i dokument koji se pojavljuje u drugoj polovini 8. stoljeća pod nazivom Konstantinova darovnica (*Donatio Constantini*)³⁹, temeljem kojeg su pape opravdavali pretenzije na svjetovnu moć. Prikladno, *Konstantinov* konjanik postaje simbol te darovnice, odnosno kontinuiteta konstantinovskog autoriteta, čijim se nasljednikom smatraju pape.⁴⁰ Drugim riječima, spomenik se preimenovanjem prometnuo u simbol papinske jurisdikcije – pravni amblem – odnosno u mjesto sudišta i izvršenja kazni, te samim time postao znak svjetovne moći crkvene eminencije.⁴¹

Iz tog se može zaključiti da je postavljanje spomenika ispred Lateranske palače (sl. 6) u uskoj svezi s preimenovanjem *Konjanika* u Konstantina, bez obzira na to je li njegova prvobitna lokacija (prema trećoj hipotezi) kuća Anija Vera ili ne, odnosno je li (re)pozicioniran na Celiju ili premješten iz udaljenije lokacije. S obzirom na ranije naveden nedostatak literarnih izvora (dva su prethodno spomenuta izvora *Konjanika* zabilježila pod Konstantinovim imenom, no ne govore o njegovom položaju), stručnjaci su služeći se povijesno-umjetničkim artefaktima kao referencama⁴² retrogradno uspostavili interpretaciju da je

5 Konjanički spomenik Marka Aurelija, detalj (foto: M. Kabel, 2009.)

Equestrian monument of Marcus Aurelius, detail (photo: M. Kabel, 2009)

izvor/source: commons.wikimedia.org
licenca/license: CC-BY-SA-2.5

- 6 Filippo Lippi, Trijumf Sv. Tome Akvinskog nad hereticima, detalj, 1489. – 1491., Rim, kapela Carafa, Santa Maria sopra Minerva

Fillipo Lippi, The Triumph of St. Thomas Aquinas over the Heretics, detail, 1489–1491, Rome, Carafa Chapel, Santa Maria sopra Minerva

izvor/source: commons.wikimedia.org
licenca/license: CCo 1.0

Konjanik vrlo vjerojatno bio na Lateranu od vremena Konstantinove darovnice, međutim, prema nekima od autora, takvu je dataciju opravdano shvatiti i kao *terminus ante quem*.⁴³

Crkva tijekom 11. stoljeća doživljava unutarnje prijepore u vidu gregorijanske reforme, pri čemu u polemičkoj raspravi njezinih pobornika i protivnika, potonji zamjeraju reformistima štovanje Konstantinovog konja više od štovanja sv. Petra i Pavla, utemeljitelja Crkve.⁴⁴ S ovim su događajima isprepletena kontinuirana politička nadmetanja između visokih crkvenih predstavnika i vladara Svetoga Rimskog Carstva, što naposljetku dovodi do borbe za investituru, koja se okončala Wormskim konkordatom 1122. godine. Navedeni prevrati, iako osnažuju moć Crkve, utječu na percepciju *Konjanika* kao simbola konstantinovskog nasljeđa, budući da je skulptura tijekom ranog srednjeg vijeka predstavljala (sada iščezlo) jedinstvo Crkve i cara. Uzme li se u obzir to da se na njih nadovezuje jačanje nacionalne svijesti te ponovna uspostava rimskog Senata 1143. godine⁴⁵, postaje jasno zašto uslijed promjena u vanjskim i unutarnjim političkim odnosima dolazi do novih interpretacija konjaničke skulpture.⁴⁶ Ipak, to ne znači da će iščeznuti prepoznavanje *Konjanika* kao Konstantina.

U prvom izdanju teksta *Mirabilia Urbis Romae*⁴⁷, napisanom između 1140. i 1143. godine, prva rečenica petnaestog stavka, pod nazivom *Quare factus sit equus qui dicitur Constantinus*⁴⁸, osporava uvriježeno imenovanje konjaničke skulpture.⁴⁹ U nastavku teksta ispričana je legenda⁵⁰ koja spomenik smješta u republikanski Rim – u vrijeme konzula i senata – a *Konjanikovo* podrijetlo pripisuje hrabrom štitonoši (*armiger*⁵¹) koji je obranio Rim od opsade moćnog kralja s Istoka te zauzvrat zatražio od Senata da mu posveti pozlaćeni konjanički spomenik.⁵² Na taj način neimenovani *Konjanik* koji je u službi rimskoga naroda i koji predstavlja narod, poprima obilježja javnog dobra. Nešto više od pola stoljeća kasnije, između 1200. i 1220. godine, Magistar Grgur pod nazivom *Narratio de mirabilibus urbis Romae*⁵³ reinterpreтира spis *Mirabilia*. Prije no što iznosi anegdotalnu priču iz *Mirabilia*, preinačenu u dvije varijante, u uvodnim rečenicama navodi nazive pod kojima je spomenik do tada bio poznat... [*Konjanika*] hodočasnici zovu Teodorikom⁵⁴, rimski narod Konstantinom, a kardinali i klerici rimske kurije nazivaju ga ili Markom ili Kvintom Kvirinom. U nastavku teksta odbacuje „isprazne priče

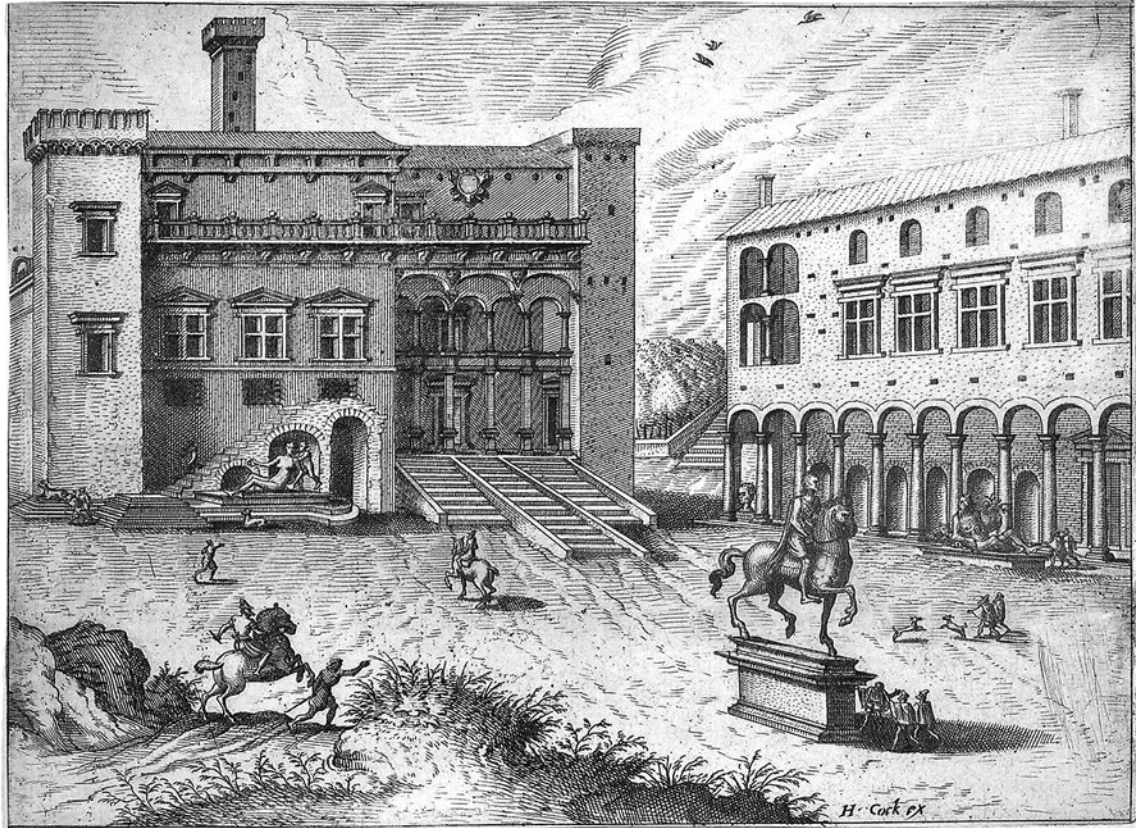
Rimljana i drugih hodočasnika” da bi govorio o podrijetlu skulpture, za koje je, kako kaže, „doznao od starijih ljudi, kardinala i najučćenijih ljudi.” Svoju interpretaciju Grgur proširuje nadnaravnim narativom. U njegovim je zapisima stoga prisutan odmak od svjetovnog podteksta – u prvoj varijanti prema magijskom (poganskom), a u drugoj prema teološkom (kršćanskom) podtekstu. Drugim riječima, svjetovni se junak (*armiger*) iz *Mirabilia* prometnuo u odvažnog vojnika Marka (*militem strenuissimum Marcum*) kojem pobjedu donosi hrabrost utemeljena u snažnom duhu. Ili, u drugoj varijanti, u vladara Kvinta Kvirina (*Quintus Quirinus*), koji u svojoj namjeri da žrtvuje vlastiti život za dobrobit Rima i Rimljana, poprima obilježja kristolikog spasitelja. Razlog zbog kojeg se legenda o Kvintu Kvirinu, za razliku od prethodnih svjetovnih interpretacija, uklapa u kršćanski svjetonazor, moguće je pronaći u vremenskoj podudarnosti s pontifikatom pape Inocenta III.⁵⁵, poznatog kao jednog od najmoćnijih papa srednjega vijeka⁵⁶.

Međusobna poveznica interpretacije iz *Mirabiliae* i prve verzije Magistra Grgura proizlazi iz dotad prešućenog ili nepoznatog ikonografskog elementa – male figure neprijatelja pod desnim konjskim kopitom. Iako izgubljena tijekom 14. stoljeća, sasvim je sigurno postojala u vrijeme kada su pisane legende. Ipak, stručnjaci nisu ujedinjeni oko toga je li oduvijek bila dijelom spomenika, koji bi u tom slučaju bio tematski podudaran s reljefnom scenom *Clementia*, ili je riječ o srednjovjekovnom dodatku.⁵⁷ Prema narativu iz *Mirabilia*, ta figura predstavlja neprijateljskog kralja s Istoka, a prema onom iz spisa Magistera Gregoriusa, prikazan je zli patuljak-vrač, kralj Mizenaca. Zanimljivo je da sve tri legende povezuje figura ptice, koja je tada, jednako kao i danas, pripadala spomeniku, budući da njezin lik, iz perspektive ondašnjih promatrača, proizlazi iz pramena grive smještenog između ušiju konja.⁵⁸ S obzirom na navedeno, razvidno je da su legende o *Konjaniku* oblikovane kao pokušaj povezivanja vizualnih dijelova u narativnu cjelinu, koja zatim uspostavlja te objašnjava odnose među njima. Interpretacije konjaničke skulpture koje deriviraju iz *Mirabilia* i neposrednih inačica Magistra Grgura nastavljaju kružiti tijekom prve polovine 13. stoljeća, sukladno čemu je ostalo zapisano i poneko novo ime koje se nije dugo zadržalo.⁵⁹

Posljednja, u širi sloj ukotvljena, interpretacija ispričana je u četrnaestom poglavlju knjige *Il libro*

delle Storie di Fioravante.⁶⁰ U navedenoj priči dolazi do zanimljive kompilacije koja je utemeljena na narativu legendi iz 12. stoljeća, a u kojoj svoje mjesto, pod imenom *Constantino*,⁶¹ nalazi i sam Konstantin. Ipak, protagonist te legende nije nekadašnji rimski car već *Gran Villano* (Veliki Seljak). Na legendu u kojoj je protagonist pučanin, posredno se nadovezuje stvarni događaj iz 1347. godine. U svibnju te godine političar skromna podrijetla – Cola di Rienzo⁶² – pokušao je oživotvoriti ideju antičke Rimske Republike⁶³ imenovavši samog sebe tribunom⁶⁴. Nedugo kasnije, 1. kolovoza 1347., prozvaao se vitezom (*Cavaliere dello Spirito Santo*) te tim povodom priredio grandiozno slavlje u cijelom Rimu.⁶⁵ Središnju je ulogu u samom činu inauguracije imala konjanička skulptura, budući da se kroz niz srednjovjekovnih stoljeća profilirala kao amblem moći. U rimskoj kronici iz toga doba stoji zapisano: „Konj cara Konstantina bio je tamo, izrađen od metala te prekriven hermelinom, tako umješno aranžiran da je iz nozdrvi [konja] neprekidno teklo vino i voda, a nitko nije mogao shvatiti kako je to napravljeno.”⁶⁶ Snažna simbolika prekrivanja skulpture carskim plaštem od hermelina, čin je kojim Cola di Rienzo na sebe prenosi ovlasti koje su ranije pripadale papi ili vladaru.⁶⁷ U širem smislu, na taj način obnavlja ideju suvereniteta kojim se nekada dičio antički Rim, s namjerom da postane novi car.⁶⁸ Time se posredno u prvi plan ponovno dovodi pomalo prevladana percepcija *Konjanika* kao Konstantina.

Interpretativno se umnažanje srednjovjekovnih legendi o *Konjaniku* može poimati kao potraga za smislom i razumijevanjem – htijenja da spomenik bude blizak tadašnjim ljudima te zbivanja koja su im tvorila svakodnevicu. Međutim, za neke od istraživača te interpretacije u sebi sadrže dublje razloge u kojima se ogledava politički sukob između kršćanskih, carskih i republikanskih ideoloških zagovaratelja. Ne može se jasno razlučiti u kojoj su mjeri određene interpretacije spomenika povezane s vlašću nad gradom, a u kojoj je mjeri njihovo tumačenje, uslijed raskora s antičkim *imagom*, odraz potrebe srednjovjekovnih stanovnika Rima da povežu, po svemu sudeći, najznačajniji spomenik toga doba s određenom osobom. O njegovom značenju, osim slojevite narativne povijesti, svjedoči i briga za materijalno očuvanje spomenika. U dva su navrata zabilježeni restauratorski, odnosno konsolidacijski zahvati. Prvi se odvio za vrijeme pontifikata Klementa III.,⁶⁹ a drugi za vrijeme pontifikata

- 7 Kapitolijski trg prije Michelangelova preuređenja, Johannes van Doetecum I, *Operum antiquorum romanorum*, 1562., Rim, Metropolitan Museum of Art, acc. nr. 2012.136.358

Capitulum square before Michelangelo's renovation, Johannes van Doetecum I, *Operum antiquorum romanorum*, 1562., Rim, Metropolitan Museum of Art, acc. nr. 2012.136.358

izvor/source: metmuseum.org
licenca/license: CCo 1.0

pape Pavla II.⁷⁰ i njegova nasljednika, Siksta IV.⁷¹ Po završetku potonjeg restauriranja, 1474. godine izrađena je nova mramorna baza,⁷² a nedugo potom *Konjaniku* je, nakon mnogih stoljeća, po prvi puta pripisan ispravan identitet, onaj cara Marka Aurelija⁷³.

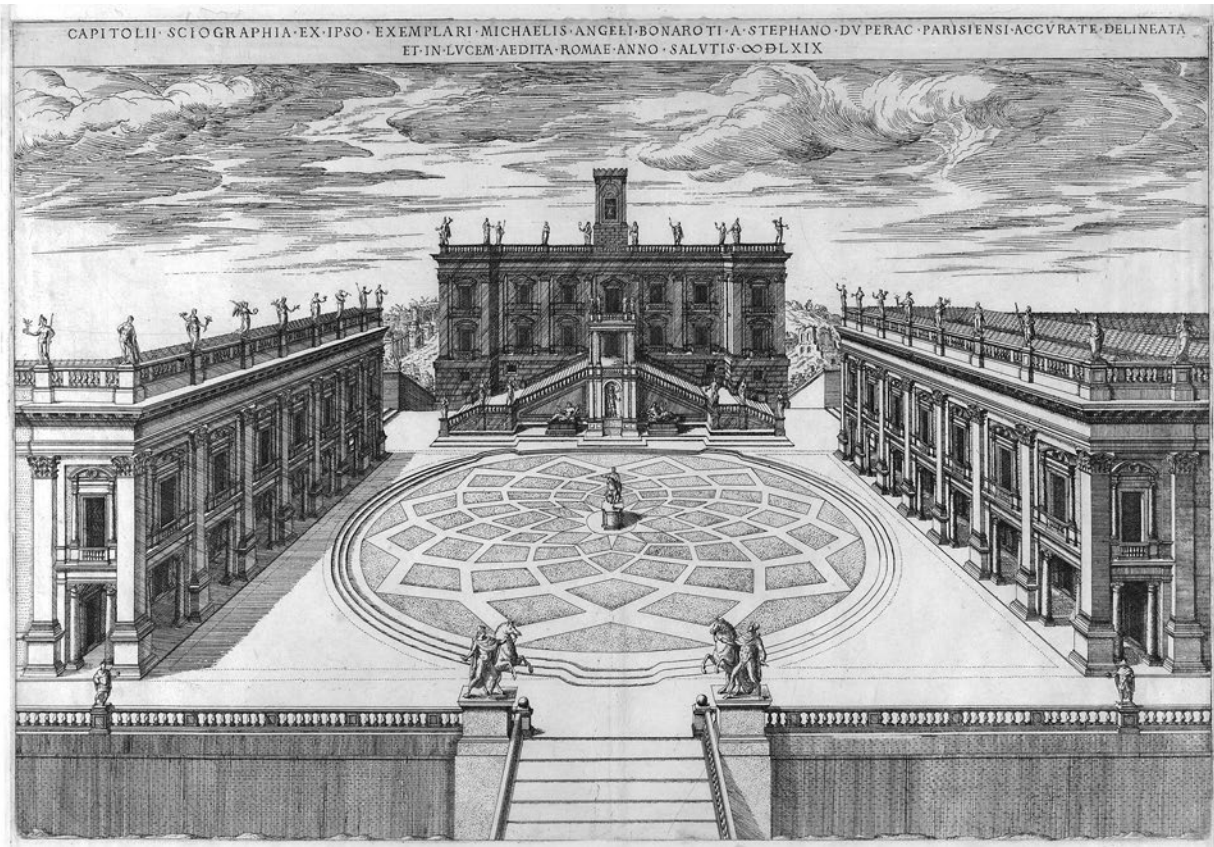
Od smještanja na Kapitolij do danas

Prije daljnijeg govora o povijesnoj putanji konjaničkog spomenika Marka Aurelija, valja zastati na događaju koji je na neizravan način doprinio njegovu postavljanju na Kapitolijski trg (*Piazza del Campidoglio*). Riječ je o posljednjoj teškoj devastaciji i pljački Rima (*Sacco di Roma*) koju je 1527. godine počinila razularena vojska Karla V. Habsburškog u jednom od ratova protiv Svete lige (Cogačke lige) kojoj je pripadala i Papinska Država. Uslijed neuspjeha u namjeri da mu oslabe moć, što je bio idejni povod ratu, nije preostalo drugo nego da mu se priklone, na formalnoj je razini

to potvrđeno 1530. godine kada je papa Klement VII.⁷⁴ okrunio Karla V. za cara Svetog Rimskog Carstva, što je posljednja carska krunidba koju je papa izvršio u Italiji.⁷⁵ Šest će godina kasnije, za vrijeme pontifikata pape Pavla III.⁷⁶, Klementovog nasljednika, car Karlo V. posjetiti Rim. Usprkos pokušaju da se za tu prigodu obnovi Kapitolij, zbog nedostatka sredstava, postojeća je gradska infrastruktura ostala nepromijenjena, onemogućivši grandiozni doček najvažnijeg europskog vladara. Stoga je papa, posramljen zbog derutnog stanja u kojem su Karlo V. i njegova povorka zatekli nekadašnje veličanstveno zdanje, odlučio potpuno obnoviti slavni rimski brežuljak – oduvijek znano sjedište moći i mjesto održavanja državnih svečanosti.⁷⁷

Polazišna ideja za *renovatio* Kapitolijskog trga istovremeno označava i svojevrсни *translatio* historijskog simbolizma kojim se želi nastaviti kontinuitet antičkog Kapitolija kao povijesnog

- 8 Veduta Kapitolijskog trga poslije Michelangelova preuređenja, Etienne DuPérac, *Speculum Romanae Magnificentiae*, 1569. Metropolitan Museum of Art, inv. nr. 41.72(1.14)

View of the Capitolium square after Michelangelo's renovation, Etienne DuPérac, *Speculum Romanae Magnificentiae*, 1569. Metropolitan Museum of Art, inv. nr. 41.72(1.14)

izvor/source: metmuseum.org
licenca/license: CCo 1.0

uporišta rimske moći.⁷⁸ Način na koji se ostvaruje ta zamisao jest *prijenos* konjaničkog spomenika na Kapitolij (sl. 7). Drugim riječima, odabir ovog spomenika nije nimalo slučajna, već je izraz krajnje promišljenog povezivanja (nadovezivanja) klasične ideje vrline i kršćanskog svjetonazora.⁷⁹ S obzirom na to da su i lateranski oci bili svjesni značenja koje skulptura nosi, odupirali su se preseljenju te u nekoliko navrata slali delegate ne bi li odgovorili papu od odluke.⁸⁰ Unatoč negodovanjima s Laterana te početnom protivljenju Michelangela⁸¹ koji je zadužen za preuređenje Kapitolija, premještanje spomenika provodi se u siječnju 1538. godine⁸² ujedno označujući inicijalni zahvat preuređenja trga. Sveobuhvatna renovacija kapitolijskog kompleksa započinje krajem iste ili početkom sljedeće godine,⁸³ kada se prema Michelangelovom projektu zapuštena i nepristupačna zemljišna čestica nepravilne i neravne površine preobražava se u

jedan od najznamenitijih trgova uopće⁸⁴ (sl. 8, 9). Prostorni plan trga oblikovan je povezivanjem dva konstitutivna središta grada – starog Rimskog foruma i današnjeg Vatikana – novog Rima Crkve.⁸⁵ Da bi pritom izrazio primat duhovnog nad nekadašnjim središtem, orijentaciju trga zaokreće za 180 stupnjeva te usmjerava prema *osmom*, Vatikanskom brežuljku. Paralelno s time, kao polazišnu i fokalnu točku pri budućoj izgradnji trga, imat će u vidu već postavljenu konjaničku skulpturu.⁸⁶ Okružje za *Konjanika* osmišljava unutar djelomično zadanog urbanističkog konteksta⁸⁷ koji modelira služeći se trapezoidnom dispozicijom plohe trga, unutar koje upisuje oval. Odabir ovog geometrijskog lika omogućuje sukladnost dvaju različitih kompozicijskih principa – centralne i longitudinalne osi.⁸⁸ Na taj način postiže ravnomjernu naglašenost svake od arhitektonskih komponenti kapitolijskog kompleksa te istovremeno ostvaruje njegovu funkciju zasebne cjeline,

9 Kapitolijski trg, (Google Earth 7.1.2, 2019, 10/11/2011, 41°53'44.29"S, 12°29'04.36"E, visina pogleda 535 m

Capitolium square, (Google Earth 7.1.2, 2019, 10/11/2011, 41°53'44.29"N, 12°29'04.36"E, eye alt 535 m

izvor/source:
www.google.com/earth
pristupljeno/accessed: 24.9.2020.

uzdignute iznad svakodnevice grada, dok glavnim ulazom na trg, monumentalnom rampom (*Cordonata Capitolina*) te trima sporednim ulazima, tu istu cjelinu vješto inkorporira u tkivo grada. Tlocrt trga u manjem mjerilu primijenjen je pri izradi novog postamenta za konjanika, za kojeg papa Pavao III. ponovno zadužuje Michelangela⁸⁹. Njegovim oblikovanjem ponavlja spoj klasičnih linija i ovalnog oblika. Za samu izradu upotrijebljen je mramorni blok koji je prethodno pripadao drugom antičkom spomeniku – spolija – vrlo vjerojatno s bazilike Ulpie na Trajanovom forumu⁹⁰. Zamisao da skulptura u potpunosti dođe do izražaja ostvaruje naglašenom podređenosti podesta koji je, s obzirom na proporcije konjanika, vrlo uzak i kratak te ne obuhvaća prostor ispod prednjeg desnog kopita konja, carevih nogu i, dakako, njegove desne ruke.⁹¹ Postament je dovršen između 1561. i 1563. godine.⁹² Na užim se stranicama postamenta nalaze grbovi

– grb pape Pavla III. na prednjoj strani te grb grada Rima na stražnjoj strani,⁹³ dok se na bočnim stranama nalaze inskripcije⁹⁴.

Na lijevoj, jugoistočnoj strani nalazi se natpis:

IMP. CAESARI DIVI ANTONINI. F. DIVI HADRIANI
NEPOTI DIVI TRAIANI PARTHICI PRONEPOTI DIVI
NERVAE ABNEPOTI M. AVRELIO ANTONINO PIO
AVG. GERM. SARM. PONT. MAX. TRIB. POT. XXVII
IMP. VI. COS. III. P. P. S. P. Q. R

Rimski senat i [rimski] narod Imp[eratoru] Caru M[arku] Aureliju Antoninu Piju, Aug[ustu] Germ[ana] [i] Sarm[ata], S[inu] božanskih Antonina, unuku božanskog Hadrijana, praunuku božanskog Trajana Parta, prapraunuku božanskog Nerve, Vrhovni svećenik, dvadesetsedmi tribun, šest [puta] imperator, tri [puta] konzul. Otac domovine.

10 Kapitolijski trg, replika konjaničkog spomenika Marka Aurelija (foto: Bruno, 2012.)

Capitolium square, replica of the equestrian statue of Marcus Aurelius (photo: Bruno, 2012)

izvor/source:
commons.wikimedia.org
licenca/license: CC-BY-SA-2.0

Na desnoj, sjeverozapadnoj strani nalazi se natpis:

PAVLVS III PONT. MAX. STATVAM AENEAM
EQVESTREM. A S.P.Q.R. M. ANTONINO PIO ETIAM
TVM VIVENTI STATVTAM VARIIS DEIN VRBIS
CASIB. EVERSAM ET A SYXTO IIII PONT. MAX. AD
LATERAN. BASILICAM REPOSITAM VT MEMO
RIAE OPT. PRINCIPIS CONSVLERET PATRIAEQ.
DECORA ATQ. ORNAMENTA RESTITVERET
TRANSTVLIT ATQ. DICAUIT
ANN SAL . M . D XXXVIII

[Papa] Pavao III. vrhovni svećenik pobrinuo se da sačuva sjećanje na najboljeg cara domovine te povrati uzornosti i časti, stoga je premjestio i posvetio 1538. god[ine] Spas[enja] brončani konjanički spomenik koji je [bio] podignuo Rimski senat i [rimski] narod Marku Antoninu Piju za njegova života, a [koji je] kasnije oštećen u raznim nepovoljnim okolnostima grada te ponovno postavljen

od [pape] Siksta IV, vrhovnog svećenika kod Lateranske bazilike.

Obnova kapitolijuskog kompleksa traje do 1655. godine. Ipak, valja naglasiti da *Piazza del Campidoglio* svoj današnji izgled poprima tek kasnih tridesetih godina 20. stoljeća, budući da je tada, prema izvornom Michelangelovom nacrtu, postavljen prepoznatljiv umnažajući dvanaesterostrani zvjezdasti oblik kojem je *Konjanik* konvergentna točka.⁹⁵ Stoljeće ranije, simbolički potencijal spomenika Marka Aurelija, u određenoj mjeri analogan revolucionarnom pothvatu Cole di Rienza petstotinjak godina ranije, po posljednji se put odražava u političkim previranjima povezanim s pokretom za ujedinjenjem Italije – *Risorgimento*. Naime, od 1847. godine razulareni pobornici pokreta u više navrata u desnu ruku skulpture postavljaju tada subverzivnu trikolornu zeleno-bijelo-crvenu zastavu, a isti se čin slavodobitno ponavlja i na dan ujedinjenja Italije, 20. rujna 1870. godine.⁹⁶

Konjanička se skulptura, uz nužne restauratorske zahvate u periodu između 1834. i 1836. te onaj iz 1912. godine,⁹⁷ na trgu nalazi sve do 1981. godine. Naime, istragom i pregledom skulpture nakon bombaškog napada na Kapitolijskom trgu 1979. godine u kojem je posredno stradala, otkrivena su stara puknuća, ozbiljna i brojna korozivna oštećenja na skulpturi, kao i zabrinjavajući statički problemi. Dodatno, stanovit je problem, s obzirom na njegovu lokaciju na otvorenom prostoru, izazivala izloženost vanjskim uvjetima i gradskom onečišćenju. Brza i temeljita restauratorska intervencija bila je prijeko potrebna i neodgodiva te se stoga konjanička skulptura u siječnju 1981. premješta u *Istituto Centrale per il Restauro* (ICR). Premještanje je pokrenulo brojna pitanja, rasprave, pa čak i sukobe u znanstvenoj, političkoj i široj javnosti, s obzirom na činjenicu da je postojala mogućnost (koja je na koncu postala i stvarnost) da skulptura nakon restauriranja ne bude vraćena na prvotnu lokaciju na Kapitolijski trg.⁹⁸ Radovi na restauriranju trajali su osam godina (četiri puta duže od predviđenog) završivši 1988. godine s izvanrednim rezultatima – statika je konsolidirana, a brončana površina sanirana⁹⁹ te je spomeniku ponovno vraćen dio izvornog antičkog sjaja.¹⁰⁰ Po povratku na Kapitolij, konačno je odlučeno da se konjanička skulptura Marka Aurelija trajno zaštiti od izloženosti vremenskim i atmosferskim uvjetima koji su ubrzavali njezino propadanje, zbog čega je smještena unutar zidova Museo del Palazzo dei Conservatori. U tu će svrhu, naknadno, 2005. godine arhitekt Carlo Aymonino projektirati novu muzejsku prostoriju *Exedra di Marco Aurelio*¹⁰¹ (sl. 9). Valja nadodati da je prostorija osmišljena kao dvostruki *hommage* – imenom kao referencom na cara-filozofa i formom kao citatom Michelangelova trga, na kojem se od 1997. godine nalazi vjerna replika veličanstvenog *Konjanika* (sl. 10).¹⁰²

BILJEŠKE

- * Ovaj je rad proizašao iz dijela diplomskog rada „Marko Aurelije – prikazi cara-filozofa. Odras stoicke misli u reljefu i skulpturi” izrađenog pod mentorstvom prof. dr. sc. Dine Milinovića na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Nagrađen je nagradom „Iso Kršnjavi” spomenutog Odsjeka za najbolji diplomski rad u 2018. godini.
- 1 Duga povijest konjaničke skulpture kao ikonografskog tipa seže u staru Grčku, u 6. st. pr. Kr. U najranijoj se fazi vezuje uz zavjetnu ili pogrebnu namjenu, dok kasnije, gdjekad bivaju posvećeni uspješnim atletima, pobjednicima natjecanja. Iako se takva tipologija od svojih začetaka odnosila na određenu osobu, tek će s nešto kasnijim razvojem prikaza s portretnim karakteristikama (od razdoblja Aleksandra Velikog) njezina izrada poprimiti izraz javnog priznanja za izniman doprinos zajednici. S tom je promjenom vremenski podudarna aproprijacija konjaničkih spomenika u rimsku kulturu. Stoga su se na svojevrsan način, upravo tamo, učestalom primjenom, katkad i u privatne svrhe, ustalili formom, značenjem i topologijom vezanom uz *Forum Romanum*. To potkrjepljuje činjenica da je tijekom posljednja dva stoljeća Republike, rimski Senat imao potrebu strože regulirati odobrenje te privilegije, koja bi zatim, ovisno o zaslugi, bila vrijednosno iskazana upotrebom određenog materijala – mramora, bronce, srebra ili zlata. Nadalje, Senat je osim dodjeljivanja i odbijanja, u nekoliko navrata naredio rušenje postojećih spomenika, što dodatno potvrđuje zaključak o njihovoj značajnoj simboličko-propagandno-političkoj funkciji. S time je podudaran i pristup podizanju spomenika od razdoblja julijevsko-klaudijevske dinastije, kada ono postaje isključiva povlastica cara i njegove obitelji. Usp. Claudio Parisi Presicce, „Il monumento equestre di Marco Aurelio. Scheda storico-archeologica,” u *Marco Aurelio. Storia di un monumento e del suo restauro*, ur. Alessandra Melucco Vaccaro, Anna Mura Sommella (Milano: Silvana Editoriale, 1989.), 19.; Claudio Parisi Presicce, *The Equestrian Statue of Marcus Aurelius in Campidoglio*, ur. Anna Mura Sommella (Milano: Silvana Editoriale, 1990.), 16, 19.
- 2 Usp. Elfriede Regina Knauer, „Equestrian statue of Marcus Aurelius,” u *Encyclopedia of the History of Classical Archaeology*, ur. Nancy Thomson de Grummond (London; New York: Routledge, 2015.), 720-722.; Helmut Nickel, „The Emperor’s New Saddle Cloth: The Ephippium of the Equestrian Statue of Marcus Aurelius,” *Metropolitan Museum Journal* 24 (1989.): 17.
- 3 Marko Aurelije, *Samom sebi*, prijevod Dragan Mojović (Beograd: Dereta, 2004.). 77-78. (autoričin prijevod)
- 4 Usp. Peter Stewart, „The Equestrian Statue of Marcus Aurelius,” u *A Companion to Marcus Aurelius*, ur. Marcel van Ackeren (Chichester: John Wiley & Sons, Chichester, 2012.), 267.
- 5 Usp. Parisi Presicce, *The Equestrian Statue*, 25.; Cindy Groeling, *Kaiser Marc Aurel: Abbild und Vorbild eines Herrscherideals – Ein Beitrag zur Rezeption der Antike* (München, VDM Verlag Müller, M 2007.), 15.
- 6 Današnji ostaci pozlate datiraju iz kasnijih razdoblja. Parisi Presicce, „Il monumento equestre,” 20.; Parisi Presicce, *The Equestrian Statue*, 75.
- 7 Doslovno – *desna zabranjuje ratovanje*. (autoričin prijevod) Vidi: Parisi Presicce, *The Equestrian Statue of Marcus Aurelius in Campidoglio*, 33.
- 8 Usp. Claudio Parisi Presicce, „Le asimmetrie della statua equestre di Marco Aurelio. di esecuzione e osservazione. Un’ipotesi sul contesto originario,” u *Marco Aurelio. Storia di un monumento*, 103-126.; Parisi Presicce, *The Equestrian Statue*, 78.; Groeling, *Kaiser Marc Aurel*, 17-18.

- 9 Iako se na prvi pogled izgled konjanikovog portreta podudara s tipom III, neki stručnjaci primijetili su određene diskrepancije. Riječ je drugačijem oblikovanju čeonih i zatiljnih kovrča te potpuno različitoj izvedbi profila koja je bliska tipu IV. Stoga je procijenjeno da je ovaj portret nastao kao hibrid ovih dvaju tipova. Usp. Parisi Presicce, *The Equestrian Statue*, 48, 51.
- 10 Na službenim mrežnim stranicama Museo del Palazzo dei Conservatori naveden je vremenski raspon izrade skulpture između 161. i 180. godine. „Equestrian statue of Marcus Aurelius,” http://www.museicapitolini.org/en/percorsi/percorsi_per_sale/museo_del_palazzo_dei_conservatori/esedra_di_marco_aurelio/statua_equestre_di_marco_aurelio.
- 11 Usp. Richard Brilliant, *Roman art from the Republic to Constantine* (London: Phaidon, 1974.), 115.; Nickel, „The Emperor’s New Saddle Cloth,” 22.; Stewart, „The Equestrian Statue,” 267.; Knauer, „Equestrian statue,” 722. Valja naglasiti da je ova datacija vrlo česta, ali ne i općeprihvaćena. Drugi prijedlozi datacija su: 162., 164., 172. – 174. ili posthumno, 180. godine. Svaki od prijedloga (uključujući onaj naveden u tekstu) nalazi svoju potkrepu u numizmatškoj građi. Vidi: Parisi Presicce, *The Equestrian Statue*, 51, 58, 85.; Klaus Fittschen, „Il ritratto del Marco Aurelio: considerazioni critiche dopo il restauro,” u *Marco Aurelio. Storia di un monumento*, 75, 79.; Mario Torelli, „Statua Equestris Inaurata Caesaris: mos e ius nella statua di Marco Aurelio,” u *Marco Aurelio. Storia di un monumento*, 93-94.; Groeling, *Kaiser Marc Aurel*, 18.
- 12 Usp. Giorgio Accardo, „Von der Restaurierung zur Kopie: ein Modell für die Zukunft,” u *Marc Aurel: der Reiter auf dem Kapitol*, ur. Detlev von der Burg (München: Hirmer, 1999.), 163.; Knauer, „Equestrian statue,” 722.
- 13 Usp. Parisi Presicce, *The Equestrian Statue*, 25. Možda se u tome krije i objašnjenje razlike spram tematski najrodnijeg reljefa *Clementia*, koji je ujedno jedini reljefni panel na kojem je car prikazan u vojnoj uniformi.
- 14 Usp. Nickel, „The Emperor’s New Saddle Cloth,” 22.; Stewart, „The Equestrian Statue,” 266.
- 15 Usp. Parisi Presicce, „Il monumento equestre,” 20-21.; Dale Kinney, „The horse, the king and the cuckoo: medieval narrations of the statue of Marcus Aurelius,” *Word & Image* 18 (2002.): 377.
- 16 Usp. Nickel, „The Emperor’s New Saddle Cloth,” 20.; Parisi Presicce, „Il monumento equestre,” 22.; Parisi Presicce, *The Equestrian Statue*, 61, 67.
- 17 Usp. Parisi Presicce, „Il monumento equestre,” 22.; Parisi Presicce, *The Equestrian Statue*, 36.
- 18 Utjecaj Aurelijeva *Konjanika* zamijećen je u reljefima iz 12. stoljeća i vezanoj skulpturi iz 13. stoljeća, a od druge polovine 15. stoljeća prisutan je kao tema u slikarstvu. Usp. Nickel, „The Emperor’s New Saddle Cloth,” 17-24.; Norberto Gramaccini, „Die Umwertung der Antike. Zur Rezeption des Marc Aurel in Mittelalter und Renaissance,” u Ausstellungskatalog *Natur und Antike in der Renaissance* (Frankfurt am Main, *Liebieghaus*: Museum alter Plastik, 5. 12. 1985. – 2. 5. 1986.), ur. Sybille Ebert-Schifferer (Frankfurt am Main: *Liebieghaus*, 1985.), 61-63, 71-73.; Lucilla de Lachenal, *Il monumento nel Medioevo fino al suo trasferimento in Campidoglio*, u *Marco Aurelio. Storia di un monumento*, 136-147.; John Baskett, *The Horse in Art* (New Haven; London, Yale University Press, 2006.), 17.
- 19 Prvi monumentalni konjanički spomenik izrađen nakon antike u razdoblju između 1445. i 1453. Usp. Fred Scott Kleiner, *A History of Roman Art* (Boston, Cengage Learning, 2010.), 592-593.
- 20 Zastupnici prve hipoteze su: Torelli, „Statua Equestris Inaurata,” 91-97.; Lachenal, „Il monumento nel Medioevo,” 129.; Alessandra Melucco Vaccaro, „Il monumento equestre di Marco Aurelio: restauro e riuso,” u *Marco Aurelio. Storia di un monumento*, 211. Ovo troje istraživača smatra da je spomenik prvotno bio smješten na Rimskom forumu. Osim same prikladnosti mjesta u carsko doba, ističu da je na Forumu sredinom 5. stoljeća prenamjenom podignuta crkva Santa Maria Antiqua. Služila je kao sjedište rimskog episkopata do njegova preseljenja na Lateran u drugoj polovini 8. stoljeća, kada je, prema njihovom mišljenju, preseljen i spomenik. Drugoj su hipotezi skloni: Parisi Presicce, *The Equestrian Statue*, 86-87.; Parisi Presicce, „Le asimmetrie della statua,” 120-122.; Paolo Liverani, „Monumenti di epoca classica nel Patriarcio e nel Campo Lateranense,” u *Il Palazzo apostolico Lateranense*, ur. Carlo Pietrangeli (Firenze: Nardini, 1991.), 107. Njihovo je mišljenje da je spomenik posthumno, 180. godine, postavljen na Marsovom polju unutar monumentalnog kompleksa posvećenog Marku Aureliju. Treću hipotezu, da je spomenik oduvijek bio na Celiju, podignut uz rodnu kuću Marka Aurelija nedaleko od Laterana, zastupaju: Elfriede Regina Knauer, „Multa egit cum regibus et pacem confirmavit. The Date of the Equestrian Statue of Marcus Aurelius,” *Römische Mitteilungen* 97 (1990.): 279-280. Klaus Fittschen, Paul Zanker, *Katalog der römischen Porträts in den Capitolinischen Museen und den anderen kommunalen Sammlungen der Stadt Rom. Band 1: Kaiser- und Prinzenbildnisse* (Mainz: Philipp von Zabern, 1985.), 73.; Vincenzo Tizzani, *La Statua Equestre di Marco Aurelio e La Casa di Lampadio* (Roma: Tipografia della Pace, 1880.) 14.; Johann Joachim Winckelmann, *The History of Ancient Art, vol. III. -IV.* (Boston; New York: Houghton, Mifflin and Company, 1872) 344-345.; Emmanuel Rodocanachi, *The Roman Capitol in Ancient and Modern Times*, (London: William Heinemann, 1906), 136.
- 21 Općenito, s obzirom na javnu namjenu konjaničkih spomenika, nejasno je zašto bi spomenik bio podignut u nereprezentativnom okružju kuće Anija Vera, Aurelijeva djeda. Vidi: Parisi Presicce, *The Equestrian Statue*, 86.
- 22 Usp. Andrea Palladio, *I quattro libri dell’architettura*, Domenico di Franceschi, Venetia, 1570. IV, IX. Vidi bilj. 25.
- 23 Flaminio Vacca, *Memorie di varie antichità trovate in diversi luoghi della città di Roma* (Roma: Andreoli, 1704) 6. [prvo izdanje 1594.]. Vidi bilj. 25 i 90.
- 24 Guido Panciroli urednik je izdanja koje sadrži, pod nazivom *Notitia dignitatum* (lat.) – *Popis časti*, zbir spisa napisanih od kraja 4. do sredine 5. stoljeća, izvornog naziva *Notitia dignitatum et administrationum omnium tam civilium quam militarium*. Oni su s vremenom sukcesivno nadopunjavani, dok prvo sačuvano izdanje datira iz 1552. godine. Traktat, odnosno spis koji on potpisuje, a koji spominje *Konjanika – De quatuordecim regionibus urbis Romae earumque edificijs, tam publicis quam privatus libellus*, prvi je put objavljen poslije Pancirolijeve smrti navedene godine, kao dodatak spisu. *Konjanik* je prema tom traktatu datiran u prvu polovinu 5. stoljeća, budući da se smrt Teodozija II. (450.) uzima kao *terminus ante quem* njegove izrade. Vidi: Tizzani, *La Statua Equestre*, 6.; Carlo Fea, „Dissertazione sulle rovine di Roma,” u *Storia delle arti del disegno presso gli antichi di Giovanni Winkelmann tradotta dal tedesco e in questa edizione corretta e aumentata dall’abate Carlo Fea giureconsulto*. Tomo terzo, ed. Carlo Fea (Roma: Dalla stamperia Pagliarini, 1784.), 411. Vidi bilj. 25.

- 25 U devetom poglavlju četvrte knjige o arhitekturi, Palladio govori o hramu Antonina i Faustine. (*Nel mezo di questo cortile v'era la statua di bronzo d'Antonono a cuallo, la quale hora è nella piazza del Campidoglio. – U sredini dvorišta nazila se brončana statua Antonina na konju, koja se sada nalazi na Campidogliu.*). Palladio, *I quattro libri*, IV, IX, 30. Ne navodi razlog zbog kojeg bi konjanička skulptura Marku Aureliju bila smještena unutar hrama posvećenog Antoninu Piju na *Campo Vaccino*, odnosno Rimskom forumu. Jedan od prvih autora koji osporava tu tezu jest Tizzani. Vidi: Tizzani, *La Statua Equestre*, 9-10. Vacca unutar svog spisa spominje da je statua nađena u vinogradu, u blizini Svetih stuba, nedaleko od bazilike svetog Ivana Lateranskog, nakon stoljeća provedenih pod zemljom. Vidi: Vacca, *Memorie di varie antichità*, 6. S navodom da je skulptura u kasnoantičkom i ranosrednjovjekovnom razdoblju bila zatrpana pod zemljom, svoje neslaganje, među prvima iznosi Fea. Vidi: Fea, „Dissertazione sulle rovine di Roma,” 410-411. To je potvrđeno istraživanjem tijekom zadnjeg restauracijskog zahvata. Vidi: Paola Fiorentino, „Restoration of the Monument of Marcus Aurelius: Facts and Comments,” u *Ancient & Historic Metals: Conservation and Scientific Research*, ur. David Scott, Jerry Podany, Brian Considine (Los Angeles: Getty Publications, 1994.), 21. S druge strane, Panciroli izvještava: *Genio additus erat equus aeneus vel marmoreus Constantini, qui a Rufo & Victore omittitur. – Narod je postavio brončanog ili mramornog konja Konstantinu, kojeg Rufije i Viktor ne spominju.* (Pritom se misli na Rufija Festa i Seksta Aurelija Viktora, rimske kroničare/povjesničare iz 4. stoljeća.). Guido Panciroli, „De quatuordecim regionibus Urbis Romae,” u *Notitia Dignitatum, Utriusque Imperii Orientis Scilicet Et Occidentis*, ur. Guido Panciroli (Genevae: Excudebat Stephanus Gamonetus, 1623.), 175. [izvorni tekst 1602.] S obzirom na to da nije izričito rečeno od kojeg je točno materijala spomenik izrađen, pojedini su istraživači, zbog nedostatka povijesnih podataka o postojanju Konstantinove konjaničke skulpture, zaključili da se taj navod odnosi na Aurelijev spomenik. Međutim, mnogo je vjerojatnije da je ipak riječ o sasvim drugoj konjaničkoj skulpturi, onoj cara Domicijana. Vidi: Fea, „Dissertazione sulle rovine di Roma,” 411.; Tizzani, *La Statua Equestre*, 8.
- 26 Punog naziva *Liber Pontificalis Ecclesiae Romanae*. Osobita vrijednost ove zbirke spisa jest dokumentiranje pontifikata papa, koje su u srednjem vijeku u pravilu zapisivali papini suvremenici.
- 27 Papa Ivan XIII. (965. – 972.).
- 28 Papa Ivan XIV. (983. – 984.).
- 29 Papa Ivan XV. (985. – 996.).
- 30 *...et per capillos capitis eum suspendit in caballum Constantini ad exemplum omniam... – ...i obješen vlastitom kosom za Konstantinova konja, na primjer svima...* Louis Duchesne, ed., *Le Liber pontificalis: texte, introduction et commentaire par l'abbé L. Duchesne, Tome Second*, (Paris: Ernest Thorin, 1892.), 252. [izvorni tekst 996.] (autoričin prijevod).
- 31 Baronio, prema vlastitim riječima, citira stari Vatikanski kodeks: *Bonifacius post mortem Joannis sedit menses quatuor, repentina morte interiit, in tantum eum odi babuerunt fui, ut post mortem caederent eum, lanceis vulnerarent, atque per pedes traherent, nudato corpore, usque a campum, qui est ante caballum Constantini (ita tempore illo antiquitatum Romanarum rudes, equestrem statuam Marci Aaurelli Antonini Imp. Constantini esse vulgo dicebant) ibi projecere cum atque dimiserunt... – Bonifacije [VII.] nakon smrti Ivana [papa Ivan XIV.Bis] koji je sjedio četiri mjeseca, umire iznenadnom smrću,*
- toliko omražen, da su ga poslije smrti tukli i probadali kopljima, i vukli za noge, golog tijela, do polja, koje se nalazi ispred Konstantinova konja (u to se vrijeme o ovoj rimskoj starini ne vodi računa, zbog čega se za konjaničku statuu Marka Aurelija Antoinina uglavnom kaže da je Konstantinova) gdje su ga bacili i ostavili...* Caesare Baronio, *Annales ecclesiastici, Tomus X.* (Antwerpen: Officina Plantiniana, 1618.), 842. [izvorni tekst 1588. – 1607.] (autoričin prijevod).
- 32 Usp. Stewart, „The Equestrian Statue,” 269.; Kinney, „The horse, the king and the cuckoo,” 372.
- 33 Valja naglasiti da je uvjet zamjene bilo tadašnje neprepoznavanje figure Marka Aurelija kao *Konjanika*. Usp. Tizzani, *La Statua Equestre*, 11-12.; Filippo Trentin, „Marcus Aurelius and the Ara Pacis: Notes on the Notion of 'Origin' in Contemporary Rome,” u *Rome, Postmodern Narratives of a Cityscape*, ur. Dom Holdaway, Filippo Trentin (London; New York: Routledge, 2015.), 108, 201.
- 34 Poznato je da je srednji vijek obilježen kršćanskim svjetonazorom, što služi kao objašnjenje za ovakav ishod. Stav da je *Konjanik* opstao zbog pogrešnog imenovanja prvi je izrekao Carlo Fea. Vidi: Fea, „Dissertazione sulle rovine di Roma,” 414.
- 35 Papa Miltijad (311. – 314.).
- 36 Papa Silvestar I. (314. – 335.).
- 37 Usp. Lawrence Richardson Jr. ed., *A New Topographical Dictionary of Ancient Rome* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1992), 129-130; Hans Pohlsander, *The Emperor Constantine* (London; New York: Routledge, 2004), 38.
- 38 Usp. Lachenal, „Il monumento nel Medioevo,” 129.; Trentin, „Marcus Aurelius and the Ara Pacis,” 108.
- 39 Premda je već Oton III. posumnjao u njezinu autentičnost (*larga mendecia*), to je sa sigurnošću potvrđeno tek 1440. godine. Vidi: Pohlsander, *The Emperor Constantine*, 29.
- 40 Usp. Gramaccini, „Die Umwertung der Antike,” 54.; Pohlsander, *The Emperor Constantine*, 29.; Ingo Herklotz, „Der Campus Lateranensis im Mittelalter,” *Römisches Jahrbuch für Kunstgeschichte* 22 (1985.): 9.
- 41 Usp. Gramaccini, „Die Umwertung der Antike,” 56-57.; Lachenal, „Il monumento nel Medioevo,” 130.
- 42 Naime, zamijećena je primjena ovog (arhe)tipskog modela u karolinškoj umjetnosti, a i općenito su poznate reference Karla Velikog na Konstantinovu vladavinu, zbog čega autorica Lachenal pretpostavlja da je spomenik već bio postavljen u vrijeme odsjedanja Karla Velikog u Rimu, između 781. i 782. godine. Vidi: Lachenal, „Il monumento nel Medioevo,” 129.
- 43 Usp. Stewart, „The Equestrian Statue,” 268.
- 44 Usp. Gramaccini, „Die Umwertung der Antike,” 57.; Herklotz, „Der Campus Lateranensis,” 24-25. Ovu pristranu kritiku iznosi Benzo iz Albe, protivnik gregorijanske reforme, blizak tadašnjem vladaru Svetog Rimskog Carstva, Henrik IV., pritom izražavajući stav anti-reformista koji se opiru promjeni dotadašnjeg odnosa carske i crkvene vlasti. Dok oni *Konjanika* gledaju kao čuvara poretka, reformisti (predvođnici borbe za investituru) vide ga isključivo kroz prizmu Konstantinove darovnice, na kojoj temelje svoje pretenzije na autonomiju spram cara. Nakon uspjeha u svom naumu, reformisti traže da car otvoreno odbaci mogućnost krivotvorstva darovnice te svih drugih *mendecia* koje je Crkva mogla počinuti pod Konstantinovim imenom. Vidi: Lachenal, „Il monumento nel Medioevo,” 131.; Ian Stuart Robinson, *Authority and Resistance in the Investiture Contest. The Polemical Literature of the Late Eleventh Century* (Manchester: Manchester University Press, 1978), 70-75.

- 45 Usp. Kinney, "The horse, the king and the cuckoo," 384.; Gramaccini, „Die Umwertung der Antike," 58.; Herklotz, „Der Campus Lateranensis," 26.
- 46 Vidi: Kinney, "The horse, the king and the cuckoo," 372, 384-385.; Gramaccini, „Die Umwertung der Antike," 57-59.; Robert Louis Benson, „Political Renovatio: Two Models from Roman Antiquity," u *Renaissance and Renewal in the Twelfth Century*, ur. Robert Louis Benson, Giles Constable, Carol Dana Lanham (Toronto: University of Toronto Press, 1991.), 343-344.
- 47 *Mirabilia Urbis Romae*, <http://www.thelatinlibrary.com/mirabilia.html>.
- 48 *Zašto je izrađen konj kojeg nazivaju Konstantinovicim*. Ibid. (autoričin prijevod)
- 49 *Lateranis est quidam caballus hereus qui dicitur Constantini, sed non ita est; quia quicumque voluerit veritatem cognoscere hoc perlegat. - Na Lateranu se nalazi stanoviti brončani konj, kojeg nazivaju Konstantinovicim, ali to nije tako, a tkogod želi znati istinu, može je ovdje pročitati*. Ibid. (autoričin prijevod)
- 50 Usp. Gramaccini, „Die Umwertung der Antike," 58.
- 51 *Armiger* (lat.) - štitonoša. Vidi Milan Žepić, *Latinsko hrvatski rječnik* (Zagreb: Školska knjiga, 1995), 28.
- 52 Ova je priča o *Konjaniku*, uz manje izmjene, ponovno objavljena u spisu *Graphia Aureae Urbis Romae* (paragraf 35) oko 1155./1156. godine, <http://alim.unisi.it/dl/resource/370>.
- 53 Magistar Grgur, *Narratio de Mirabilibus Urbis Romae*, <http://www.thelatinlibrary.com/mirabilia.html>.
- 54 Tako su *Konjanika* u 11. i 12. stoljeću nazivali Germani, budući da je lateranska skulptura bila analogna skulpturi kralja Teodorika, koju je Karlo Veliki 801. transportirao u Aachen. Kinney, "The horse, the king and the cuckoo," 394.; Gramaccini, „Die Umwertung der Antike," 57, 59.; Lachenal, „Il monumento nel Medioevo,".
- 55 Nasljednik pape Inocenta III. (1198. - 1216.), Honorije III. (1216. - 1127.) napisat će prije svog, a za vrijeme Inocentovog pontifikata, knjigu *Liber Censuum Romane Ecclesie*, objavljenu 1192. godine. U njoj se, među ostalim, nalazi prepiska legende iz *Mirabilia*, čime se naslućuje da su pape bili voljni složiti se s navodom da skulptura *Konjanika* nije Konstantinova. Vidi: Honorius III (Pope), *Le Liber censuum de l'Église romaine*, ed. Paul Fabre, Louis Duchesne (Paris: Ernest Thorin, 1889), 266-267. [izvorni tekst 1192.]
- 56 Krajem 12. stoljeća autoritet Crkve oslabljen je snagom Senata, međutim, papa političkom umješnošću uspijeva preokrenuti omjere snaga. Kasnije će Voltaire Senat toga doba nazvati papinskim, a ne rimskim. Vidi: François-Marie Arouet Voltaire, „On the Emperor Henry VI. and of Rome," u *The Works of M. de Voltaire: The ancient and modern history, vol. II*, ur. Tobias George Smollett, Thomas Francklin (London; Salisbury: printed for J. Newbery and others, 1761), 38.
- 57 Vidi: Kinney, "The horse, the king and the cuckoo," 377.; Gramaccini, „Die Umwertung der Antike," 55-56, 59; Lachenal, „Il monumento nel Medioevo," 130.
- 58 U spisu *Mirabilia*, budući da se radnja odvija noću, ptica je sova. U *Narratio de mirabilibus urbis Romae* ptica je kukavica, budući da se radnja odvija u zoru ili za dana. Vidi: Kinney, "The horse, the king and the cuckoo," 386.; Rodocanachi, *The Roman Capitol*, 133.
- 59 Primjerice, jedno od tih imena/nadimaka je i *Grande Ricciuto* (Veliki Kovrčavac). Vidi: Kinney, "The horse, the king and the cuckoo," 389.
- 60 Andrea Da Barberino, „Il libro delle storie di Fioravante" u *I Reali di Francia (Volume I)*, ur. Pio Rajna, (Bologna: Gaetano Romagnoli, 1872.), 331-491. [izvorni tekst 1315. - 1340.]
- 61 Legenda razrješava pitanje o tome kako netko skromnoga podrijetla može jahati plemenitog konja.
- 62 Pravo na vlast Cola di Rienzo (1313. - 1354.) temeljio je na dokumentu koji je pronašao 1346. godine - *Lex Regia* cara Vespazijana, u kojem iščitava snagu Senata, čijim se posredstvom odobrava suverenitet cara. Taj se dokument može shvatiti kao okidač za puč u kojem di Rienzo zauzima palaču Senata na Kapitoliju. Vidi: Gramaccini, „Die Umwertung der Antike," 64.; Amy Schwarz, „Eternal Rome and Cola di Rienzo's Show of Power," u *Acts and Texts. Performance and Ritual in the Middle Ages and the Renaissance*, ur. Wim Hüsken, Laurie Postlewaite (Amsterdam; New York: Rodopi, 2007.), 64.
- 63 Nekoliko je okolnosti omogućilo preuzimanje vlasti nad gradom - Avignonsko sužanjstvo papa (1309. - 1368.), odsutnost međusobnim sukobima ionako oslabljenog plemstva, te kuga i glad koje u to doba pogadaju Rim. Vidi: Schwarz, „Eternal Rome," 63.; Dolora Ann Wojciehowski, *Old Masters, New Subjects: Early Modern and Poststructuralist Theories of Will* (Stanford: Stanford University Press, 1995), 60.
- 64 Titulirao se kao *Nicholaus, severus et clemens, libertatis, pacis iusticiaeque tribunnus, et sacrae Romanae Republicae liberator* - Nikola, strog i milosrdan, slobodan, miroljubiv i pravedan tribun, osloboditelj svete Rimske Republike. Salmedin Mesihović, *ORBIS ROMANVS. Udžbenik za historiju klasične rimske civilizacije*, Sarajevo: Salmedin Mesihović, 2015. 2660. (autoričin prijevod)
- 65 Usp. Rodocanachi, *The Roman Capitol*, 135.; Schwarz, „Eternal Rome," 68-69.; Amanda Collins, *Greater Than Emperor. Cola Di Rienzo (ca. 1313-54) and the World of Fourteenth-century Rome* (Michigan: University of Michigan Press, 2002), 19.
- 66 *Ibi fuit equus domini Constantini Imperatoris de metallo coopertus de varo, ita artificialiter ordinatus quod ex naribus egrediebatur vinum et aqua continuo et nemo videbat quomodo poneretur*. Iohannis de Bazano, „Chronicon Mutinense," u *Rerum Italicarum Scriptores (Tomo XV, Parte IV)*, ur. Ludovico Antonio Muratori (Regia Curia: Typographia Societatis Palatinae, 1719.), 608.
- 67 Prije Cole di Rienza, na sličan je način konjaničkoj skulpturi, odnosno Konstantinu, u 11. stoljeću poštovanje odao Robert I., vojvoda Normandije. Vidi: Gramaccini, „Die Umwertung der Antike," 64.; Kinney, "The horse, the king and the cuckoo," 385.; Arturo Graf, *Roma nella memoria e nelle immaginazioni del medio evo, Volume II* (Paris: Ermanno Loescher, 1883.), 113.
- 68 Usp. Wojciehowski, *Old Masters, New Subjects*, 62.
- 69 Papa Klement III. (1187. - 1191.).
- 70 Papa Pavao II. (1464. - 1471.).
- 71 Papa Siksto IV. (1471. - 1484.).
- 72 Prema izvorima, na bazi je bilo ispisano *Sixtus IV pontifex maximus equum hunc aeneum vetustate quassatum et iam collabentem cum sessore restituit - Papa Siksto IV obnavlja oštećenog brončanog konja zajedno s njegovim palim jahačem*. (autoričin prijevod) Vidi: Kinney, "The horse, the king and the cuckoo," 390.; Lachenal, „Il monumento nel Medioevo," 141.; Rodocanachi, *The Roman Capitol*, 137-138.; Tizzani, *La Statua Equestre*, 33.
- 73 Naime, iako Aurelijevo ime nije bilo izrijekom spomenuto na bazi, valja napomenuti da je 1479. godine Bartolomeo Sacchi Platina (1421. - 1481.) ispravno zaključio da je riječ o Marku Aureliju. *Et ne monumenta aeternae Urbis perirent, equum illum aeneum vetustate quassum, et iam collabentem cum sessore M. Aurelio Antonino, restituit, quemante aedem Constantiniana basilicae cernimus - I da ne bi propali spomenici Vječnog grada, obnovio? je*

- onog brončanog konja, natrulog od starosti i već raspadajućega, s konjanikom M. Aurelijem Antoninom, kojega vidimo ispred Konstantinove bazilike. (autoričin prijevod) Vidi: Bartolomeo Platina, „Platynae historici Liber de vita Christi ac omnium pontificum,” *Rerum Italicarum scriptores raccolta degli storici italiani dal Cinquecento al Millecinquecento: Platynae historici Liber de vita Christi ac omnium pontificum*, Tomo III, I, ur. Ludovico Antonio Muratori (Città di Castello: S. Lapi, 1900.), 418. [prvo izdanje 1479.]
- 74 Pravim imenom Giulio de Medici, papa u razdoblju od 1523. do 1534. godine.
- 75 Ceremonija krunidbe održana je u Bologni. Usp. Jean-François Noël, *Sveto Rimsko Carstvo* (Zagreb: Barbat, 1998.), 49, 62-64.
- 76 Pravim imenom Alessandro Farnese, papa u razdoblju od 1534. do 1549. godine.
- 77 Usp. Tamara Smithers, „SPQR / CAPITOLIVM RESTITVIT: The Renovatio of the Campidoglio and Michelangelo's Use of the Giant Order,” u *Perspectives on public space in Rome, from antiquity to the present day*, ur. Gregory Smith, Jan Gadeyne (London; New York: Routledge, 2016.), 165-167.; James Ackerman, *The Architecture of Michelangelo* (New York: Viking Press, 1961.), 60.; Anna Bedon, „Piazza del Campidoglio,” u *Michelangelo architetto a Roma*, 128.
- 78 Sama je ideja nastala za vrijeme pontifikata Aleksandra VI. (1492. - 1503.). Vidi: Tizzani, *La Statua Equestre*, 33-35. Fritz Saxl, „Das Kapitol im Zeitalter der Renaissance – Ein Symbol der Idee des Imperiums,” u *Politische Architektur in Europa vom Mittelalter bis heute. Repräsentation und Gemeinschaft*, ur. Martin Warnke (Köln: DuMont Buchverlag, 1984.), 98, 100.
- 79 Tome svjedoče dvije ploče s inskripcijama iz 1568. godine koje će ususret dovršetku prve faze radova na trgu biti postavljene u vestibul Museo del Palazzo dei Conservatori, frankirajući njegov ulazni portal. Na ploči s lijeve strane portala zapisano je: *S.P.Q.R. Maiorum suorum praestantiam ut animo sic re quantum licuit imitatus deformatum iniuria temporum Capitolium restituit. Anno post urbem conditum CXCCXCCCXX. – Rimski senat i narod, oponašajući što je više moguće u djelu i u duhu izvrsnost svojih predaka, obnovio je Kapitolij nagrđen teretom vremena. Godine 2320. nakon osnutka Grada. Na ploči s desne strane portala zapisano je: S.P.Q.R. Capitolium praecipue iovi olim commendatum nunc deo vero cunctorum bonorum auctori Iesu Christo cum salute communi supplex tuendum tradit. Anno post salvis initium MDLXVIII. – Rimski senat i narod, sada poniznu pohvalu i opće blagostanje Kapitolija, nekoć posvećenog prije svega Jupiteru, posvećuje na čuvanje istinskom Bogu, Isusu Kristu, stvoritelju svih dobara. Godine 1568. nakon začetka spasenja.* Tyler Lansford, *The Latin Inscriptions of Rome: A Walking Guide* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2009), 18-19. (autoričin prijevod)
- 80 Usp. Paul Künzle, „Die Aufstellung des Reiters vom Lateran durch Michelangelo,” u *Römische Forschungen der Bibliotheca Hertziana* 6 (1961.): 257-259.; Tizzani, *La Statua Equestre*, 35-38.; Rodocanachi, *The Roman Capitol*, 133. Spomenuti autori, među ostalim, navode molbu koja je upućena papi 28. studenoga 1537. godine. : *Qui exorent suam S[anctitatem] ne equus aeneus videlicet M. Aurelius Antoninus e platea Lateran amoveatur. – Da izmole od Njegove Svetosti da se brončani konj, očito Marko Aurelije Antonin, ne makne Laterana.* (autoričin prijevod) Papina nepokolebljivost svoje uporište djelomice ima i u želji za poistovjećivanjem s Mudrim carem. Vidi: Tilmann Buddensieg, „Zum Statuenprogramm im Kapitolsplan Pauls III.,” *Zeitschrift Für Kunstgeschichte* 32 (1969.): 190-192. To potvrđuje i njegov nadgrobni spomenik u bazilici sv. Petra na kojemu mu je desna ruka prikazana gestom jednakoj onoj Aurelijeva konjanika. Vidi: Michael Peter Mezzatesta, „Marcus Aurelius, Fray Antonio de Guevara and the Ideal of the Perfect Prince in the Sixteenth Century,” *The Art Bulletin* 66 (1984.): 620.
- 81 U pismu koje su između 28. studenoga 1537. i 18. siječnja 1538. godine razmijenili urbinski vojvoda Francesco Maria della Rovere i Giovan Maria della Porta stoji: *Michelangelo contrastò assai, per quanto lui mi dice, che questo cavallo non se levasse, parendigli che 'l stesse meglio dove l'era, et che se lui non avesse tanto disuaso il papa che S[ua] S[antità]... – Michelangelo se jako odupirao, prema onome što mi je rekao, da se taj konj ne pomiče, jer da bolje pripada tamo gdje jest, i da baš i nije uspio razuvjeriti Njegovu Svetost... Usput, ovo je najstariji zapis o Michelangelovoj povezanosti sa zahvatom preurednoga trga. Künzle, „Die Aufstellung des Reiters.” 260. Bruno Contardi, „Il restauro del basamento di Michelangelo per Marco Aurelio,” *Bollettino dei Musei comunali di Roma. Nuova serie* VI (1992.): 10.*
- 82 Zapis papinskog službenika Biagija Martinellija (25. siječnja 1538.): *...locum Capitolii noviter explanatum cum aequo aeneo Constantini ex Laterano translato in plateam Capitolii. – ... [papa obilazi] novo kapitolijsko zdanje, s Konstantinovim brončanim konjem prenesenim s Laterana na Kapitolijski trg.* Künzle, „Die Aufstellung des Reiters,” 257 (autoričin prijevod). Transportni radovi započeli su 9. siječnja, a spomenik je vrlo vjerojatno na novu lokaciju smješten 18. siječnja. Vidi: Claudio Parisi Presicce, „Michelangelo e la decorazione scultorea della piazza Capitolina,” u *Michelangelo architetto a Roma*, ur. Mauro Mussolin, Clara Altavista (Milano: Silvana Editoriale, 2009.), 143-144. S obzirom na to da postoji izvjestan broj izvora iz tog vremena s ispravnim tumačenjem podrijetla skulpture, zbog nedostatka podataka ostaje nagadanju što je uzrok ovakvom imenovanju. Moguć odgovor jest da je *Konjanik* tada još uvijek kod većeg dijela javnosti bio poznat kao Konstantin, budući da tek od druge polovine 15. stoljeća dolazi do obrata u pogledu na pretkršćansku antiku, koja se priznaje i cijeni. Neko su vrijeme kolale interpretacije da je riječ o carevima Hadrijanu, Antoninu Piju, Luciju Veru, Komodu ili Septimiju Severu. Konsenzus istraživača o tome da konjanička skulptura pripada Marku Aureliju postignut je sredinom druge polovine 15. stoljeća. Vidi: Gramaccini, „Die Umwertung der Antike,” 51.; Saxl, „Das Kapitol,” 80-86. Valja naglasiti da je od samog početka ideja Pavla III. bila da se „spomenik na Kapitoliju iščita kao pročišćen antički tekst, a ne kao iskrivljen srednjovjekovni citat.” Trebalo mu je povratiti izvorni sadržaj, odnosno doslovno ga rekonstruirati. Buddensieg, „Zum Statuenprogramm,” 190. (autoričin prijevod)
- 83 Usp. Bedon, „Piazza del Campidoglio,” 128.; Künzle, „Die Aufstellung des Reiters,” 269.
- 84 Usp. Bedon, „Piazza del Campidoglio,” 128. Talijanski humanisti i historičari, Poggio Bracciolini (1380. - 1459.) i Flavio Biondo (1392. - 1463.), vrlo slikovito opisuju prizore zapuštenog Kapitolija. Saxl, „Das Kapitol,” 89-90.
- 85 Usp. Stewart, „The Equestrian Statue,” 272.; James Ackerman, *The Architecture of Michelangelo*, 71.
- 86 Usp. Stewart, „The Equestrian Statue,” 272.
- 87 Na Kapitoliju se tada nalaze zgrade Palazzo dei Conservatori i Palazzo Senatorio, dok je trg sa sjeverozapadne strane ograđen zidom bazilike sv. Marije od nebeskog oltara (Basilica di Santa Maria in Aracoeli). Usprkos lošem stanju,

- kroz srednji se vijek na trgu nalazila tržnica. Usp. Bedon, „Piazza del Campidoglio,” 128.
- 88 Usp. Ackerman, *The Architecture of Michelangelo*, 61.
- 89 U dokumentu gradskog vijeća od 22. ožujka 1539., u kojem se prvi puta uz radove na Kapitoliju spominje Michelangelo ime, stoji zapisana narudžba za izmjenu postamenta: *...quod supradicta pecuniarum summa erogari debeat in reformatione statue M. Antonii in platea Capitolii secundum iudicium Michuelis Angeli sculptoris... - ...navedena će svota novca biti namijenjena za obnovu statue M. Antonina na Kapitolijском trgu, po nadležnosti kipara, g. Michelangela.* Contardi, „Il restauro del basamento,” 8. (autoričin prijevod)
- 90 Usp. Tizzani, *La Statua Equestre*, 38. Zapis o tome donosi Flaminio Vacca u djelu *Memorie di varie antichità trovate in diversi luoghi della città di Roma* iz 1594. godine. *Il Cavallo di Campidoglio di bronzo fu ritrovato in una Vigna incontro alle Scale Sante a S. Gio. Laterano, e stando in terra molti anni, non tenendosi conto, fu creato Sisto IV. e lo drizzò nella Piazza Lateranense con un bel piedestallo di marmo, con la sua Arme, ed Epitaffio col suo nome, ed ivi è stato al tempo di Paolo III, quale lo condusse in Campidoglio, e fecegli fare un piedestallo da Michel' Angelo, e fu guasto un pezzo di fregio ed architrave di Trajano, perché non si trovava marmo si grande... - Brončani kapitolijски konj[anik] naden je u vinogradu u blizini Svetih stuba na [trgu] svetog Ivana Lateranskog, gdje je mnogo godina bio u zemlji, te nitko nije vodio računa o njemu. Pronašao ga je Siksto IV. i podigao na Lateranskom trgu s lijepim mramornim podestom sa svojim grbom i inskripcijom sa svojim imenom, te je tamo stajao do vremena Pavla III. koji ga je prenio na Kapitolij te naručio podest od Michelangela, zbog čega je razbijen dio Trajanova friza i arhitrava, budući da se tako velik [komad] mramor[a] nije mogao naći... Vacca, *Memorie di varie antichità*, 6, (autoričin prijevod).*
- 91 Usp. Guglielmo de Angelis D'ossat, „Il Marco Aurelio nella piazza del Campidoglio,” u *Marco Aurelio. Storia di un monumento* 157. Ukupna širina podesta odgovara dužini tijela konja. Više o postamentu vidi u: Angela Maria Ferroni; Francesco Sacco, „Il basamento di Marco Aurelio. Una lettura archeologica,” u *Marco Aurelio. Storia di un monumento*, 195-203.
- 92 Podest nije monolitne već kompozitne strukture. Iznutra se sastoji od mramornih i travertinskih komponenti učvršćenih željeznim spojnicaama te povezanih žbukom, dok je njegov vanjski plašt izveden sastavljanjem panela od kararskog mramora. Središnji je dio postamenta obuhvaćen donjom i gornjom plintom koje sačinjavaju dva ukrížena pravokutnika s malim, kvadratičnim istacima na mjestima spajanja krakova. Oni će vertikalno povezati donju i gornju plintu te doprinijeti vizualnoj cjelovitosti postamenta. Između istaka, u središnjem se dijelu nalaze četiri zaobljene mramorne ploče. Vidi: Presicce, „Michelangelo e,” 144-146.; Contardi, „Il restauro del basamento,” 12.; Ferroni; Sacco, „Il basamento di Marco Aurelio,” 195-203.; Anna Mura Sommella, „Il monumento di Marco Aurelio in Campidoglio e la trasformazione del Palazzo Senatorio alla meta del Cinquecento,” u *Marco Aurelio. Storia di un monumento*, 190-191.
- 93 Usp. Bedon, „Piazza del Campidoglio,” 129.
- 94 Lansford, *The Latin Inscriptions of Rome*, 16-17. Inskripcije (autoričin prijevod).
- 95 Usp. Smithers, „SPQR,” 179-182.
- 96 Usp. Giuseppe La Masa, *Aggiunta ai documenti della rivoluzione siciliana del 1847-49 in rapporto all'Italia* (Torino: Tipografia Ferrero F. Franco, 1851.), 18-19.; Leona Rostenberg, „Margaret Fuller's Roman Diary,” *The Journal of Modern History* 12 (1940.): 212, 215.; Rinaudo Costanzo, „Recensioni,” *Review of La liberazione di Roma nell'anno 1870*, by Raffaele Cadorna, *Rivista storica italiana*, VI (1889.): 363.
- 97 U drugom po redu dokumentiranom restauriranju, uslijed oštećenja izazvanih vlagom, konsolidirane su noge konja, dok su u trećem restauratorskom zahvatu popravljane unutarnje i vanjske površinske strukture. Vidi: Parisi Presicce, „Le asimmetrie della statua,” 109.; Mario Micheli, „Le tecniche di esecuzione e gli interventi di riparazione,” u *Marco Aurelio. Storia di un monumento*, 262.; Maurizio Mirabelli, „The Monument of Marcus Aurelius: Research and Conservation,” u *Ancient & Historic Metals: Conservation and Scientific Research*, ur. David Scott, Jerry Podany, Brian Considine (Los Angeles: Getty Publications, 1994.), 3.
- 98 Usp. Giulio Carlo Argan, „Dentro o fuori?” u *Marco Aurelio. Storia di un monumento*, 13-14.; Massimo Pallottino, „Per la protezione e conservazione suo trasferimento in Campidoglio del grande simbolo di Roma,” u *Marco Aurelio. Storia di un monumento*, 15-19. Gradonačelnik Rima u vrijeme napada, povjesničar umjetnosti Giulio Carlo Argan, smatrao je da je spašavanje spomeničkog remek-djela moralo biti na prvom mjestu neovisno o njegovoj simboličkoj ulozi i njezinoj povezanosti s konkretnom lokacijom.
- 99 Usp. Fiorentino, „Restoration of the Monument,” 23-29.
- 100 Za vrijeme restauriranja, zahvaljujući suvremenoj tehnologiji, izvedena su brojna mjerenja (kemijska, radioskopska, ultrazvučna...) te je napravljena opsežna analiza, a osim što je takav pristup omogućio uspješnije popravlanje na tehničkoj razini, dao je i vrijedan uvid u materijalnu povijest spomenika. Vidi: Accardo, „Von der Restaurierung zur Kopie,” 143-160.; Fiorentino, „Restoration of the Monument,” 22.; Mirabelli, „The Monument of Marcus Aurelius,” 2.; Giulio Carlo Argan, „Dentro o fuori?” 13-14.
- 101 Usp. Trentin, „Marcus Aurelius and the Ara Pacis,” 104.
- 102 Kopija skulpture izvedena je ponajprije uz pomoć fotogrametrijske metode. Usp. Stewart, „The Equestrian Statue,” 274.; Accardo, „Von der Restaurierung zur Kopie,” 160-174.

REFERENCES

- Accardo, Giorgio. "Von der Restaurierung zur Kopie: ein Modell für die Zukunft." In *Marc Aurel: der Reiter auf dem Kapitol*. Edited by Detlev von der Burg, 140–175. München: Hirmer, 1999.
- Ackerman, James. *The Architecture of Michelangelo*. New York: Viking Press, 1961.
- Angelis D'ossat, Guglielmo de. "Il Marco Aurelio nella piazza del Campidoglio." In *Marco Aurelio. Storia di un monumento e del suo restauro*. Edited by Alessandra Melucco Vaccaro and Anna Mura Sommella, 157–176. Milano: Silvana, 1989.
- Argan, Giulio Carlo. "Dentro o fuori?" In *Marco Aurelio. Storia di un monumento e del suo restauro*. Edited by Alessandra Melucco Vaccaro and Anna Mura Sommella, 13–15. Milano: Silvana, 1989.
- Aurelije, Marko. *Samom sebi*. Edited by Dragan Mojović. Translated by Albin Vihlar. Beograd: Dereta, 2004.
- Barberino, Andrea da. "Il libro delle storie di Fioravante." In *I Reali di Francia (Volume I)*. Edited by Pio Rajna, 331–491. Bologna: Gaetano Romagnoli, 1872. [original text 1315–1340]
- Baronio, Caesare. *Annales ecclesiastici, Tomus X*. Antwerpen: Officina Plantiniana, 1618. [original text 1588–1607]
- Baskett, John. *The Horse in Art*. New Haven; London: Yale University Press, 2006.
- Bazano, Iohannis de. "Chronicon Mutinense." In *Rerum Italicarum Scriptores (Tomo XV., Parte IV.)*. Edited by Ludovico Antonio Muratori, 555–638. Regia Curia: Typographia Societatis Palatinae, 1729. [original text 1347.]
- Bedon, Anna. "Piazza del Campidoglio." In *Michelangelo architetto a Roma*. Edited by Mauro Mussolin and Clara Altavista, 128–138. Milano: Silvana, 2009.
- Benson, Robert Louis. "Political Renovatio: Two Models from Roman Antiquity." In *Renaissance and Renewal in the Twelfth Century*. Edited by Robert Louis Benson, Giles Constable, Carol Dana Lanham, 339–387. Toronto: University of Toronto Press, 1991.
- Brilliant, Richard. *Roman art from the Republic to Constantine*. London: Phaidon, 1974.
- Buddensieg, Tilmann. "Zum Statuenprogramm im Kapitolsplan Pauls III." *Zeitschrift Für Kunstgeschichte* 32 (1969): 177–228.
- Collins, Amanda. *Greater Than Emperor. Cola Di Rienzo (ca. 1313–54) and the World of Fourteenth-century Rome*. Michigan: University of Michigan Press, 2002.
- Contardi, Bruno. "Il restauro del basamento di Michelangelo per Marco Aurelio." *Il restauro del basamento di Michelangelo per Marco Aurelio. Bollettino dei Musei comunali di Roma. Nuova serie*, VI (1992), 7–27.
- Costanzo, Rinaldo. "Recensioni." *Review of La liberazione di Roma nell'anno 1870*, by Raffaele Cadorna. *Rivista storica italiana* VI (1889): 360–365.
- Duchesne, Louis, ed., *Le Liber pontificalis: texte, introduction et commentaire par l'abbé L. Duchesne, Tome Second*. Paris: Ernest Thorin, 1892. [izvorni tekst 996.]
- Fea, Carlo. "Dissertazione sulle rovine di Roma." In *Storia delle arti del disegno presso gli antichi di Giovanni Winkelmann tradotta dal tedesco e in questa edizione corretta e aumentata dall'abate Carlo Fea giureconsulto*. Tomo terzo. Edited by Carlo Fea, 267–416. Roma: Dalla stamperia Pagliarini, 1784.
- Ferroni; Angela Maria; Sacco, Francesco Sacco. "Il basamento di Marco Aurelio. Una lettura archeologica." In *Marco Aurelio. Storia di un monumento e del suo restauro*. Edited by Alessandra Melucco Vaccaro and Anna Mura Sommella, 195–207. Milano: Silvana, 1989.
- Fiorentino, Paola. "Restoration of the Monument of Marcus Aurelius: Facts and Comments." In *Ancient & Historic Metals: Conservation and Scientific Research*. Edited by David Scott, Jerry Podany, Brian Considine, 21–31. Los Angeles: Getty Publications, 1994.
- Fittschen, Klaus. "Il ritratto del Marco Aurelio: considerazioni critiche dopo il restauro." In *Marco Aurelio. Storia di un monumento e del suo restauro*. Edited by Alessandra Melucco Vaccaro and Anna Mura Sommella, 75–82. Milano: Silvana, 1989.
- Fittschen, Klaus; Zanker, Paul. *Katalog der römischen Porträts in den Capitolinischen Museen und den anderen kommunalen Sammlungen der Stadt Rom. Band 1: Kaiser- und Prinzenbildnisse*. Mainz: Philipp von Zabern, 1985.
- Graf, Arturo. *Roma nella memoria e nelle immaginazioni del medio evo, Volume II*. Paris: Ermano Loescher, 1883. *Graphia Aureae Urbis Romae*, URL: <http://alim.unisi.it/dl/resource/370> [original text 1155–1156]
- Gramaccini, Norberto. "Die Umwertung der Antike. Zur Rezeption des Marc Aurel in Mittelalter und Renaissance," in *Ausstellungskatalog Natur und Antike in der Renaissance* (Frankfurt am Main, Liebieghaus – Museum alter Plastik, 5.12.1985.–2.5.1986.). Edited by Sybille Ebert-Schifferer 51–83. Frankfurt am Main: Liebieghaus, 1985.
- Groeling, Cindy. *Marc Aurel: Abbild und Vorbild eines Herrscherideals – Ein Beitrag zur Rezeption der Antike*. München: VDM Verlag Müller, 2007.
- Herklotz, Ingo. "Der Campus Lateranensis im Mittelalter." *Römisches Jahrbuch für Kunstgeschichte* 22 (1985): 1–43.
- Honorius III (Pope), *Le Liber censuum de l'Église romaine*. Edited by Paul Fabre, Louis Duchesne. Paris: Ernest Thorin, 1889, [original text 1192]
- Kinney, Dale. "The horse, the king and the cuckoo: medieval narrations of the statue of Marcus Aurelius." *Word & Image* 18 (2002): 372–398.
- Kleiner, Fred S. *A History of Roman Art*. Boston: Cengage Learning, 2010.
- Knauer, Elfriede Regina. "Multa egit cum regibus et pacem confirmavit. The Date of the Equestrian Statue of Marcus Aurelius." *Römische Mitteilungen* 97 (1990): 279–280.
- Knauer, Elfriede Regina. "Equestrian statue of Marcus Aurelius." In *Encyclopedia of the History of Classical Archaeology*. Edited Nancy Thomson de Grummond, 720–722. London; New York: Routledge, 2015.
- Künzle, Paul. "Die Aufstellung des Reiters vom Lateran durch Michelangelo." *Römische Forschungen der Bibliotheca Hertziana* 6 (1961): 255–270.
- Lachenal, Lucilla de. "Il monumento nel Medioevo fino al suo trasferimento in Campidoglio." In *Marco Aurelio. Storia di un monumento*. Edited by Alessandra Melucco Vaccaro and Anna Mura Sommella, 129–157. Milano: Silvana, 1989.
- Lansford, Tyler. *The Latin Inscriptions of Rome: A Walking Guide*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2009.
- Liverani, Paolo. "Monumenti di epoca classica nel Patriarcio e nel Campo Lateranense." In *Il Palazzo apostolico Lateranense*. Edited by Carlo Pietrangeli, 107–120. Firenze: Nardini, 1991.
- Magister Gregorius. *Narratio de Mirabilibus Urbis Romae*, URL: <http://www.thelatinlibrary.com/mirabilia.html> [original text 1200–1220]
- Masa, Giuseppe La. *Aggiunta ai documenti della rivoluzione siciliana del 1847–49 in rapporto all'Italia*. Torino: Tipografia Ferrero F. Franco, 1851.

- Melucco Vaccaro, Alessandra. "Il monumento equestre di Marco Aurelio: restauro e riuso." In *Marco Aurelio. Storia di un monumento e del suo restauro*. Edited by Alessandra Melucco Vaccaro and Anna Mura Sommella, 211–253. Milano: Silvana, 1989.
- Mesihović, Salmedin. *ORBIS ROMANVS. Udžbenik za historiju klasične rimske civilizacije*. Sarajevo: Salmedin Mesihović, 2015.
- Mezzatesta, Michael Peter. "Fray Antonio de Guevara and the Ideal of the Perfect Prince in the Sixteenth Century." *The Art Bulletin* 66 (1984): 620–633.
- Micheli, Mario. "Le tecniche di esecuzione e gli interventi di riparazione." In *Marco Aurelio. Storia di un monumento e del suo restauro*. Edited by Alessandra Melucco Vaccaro and Anna Mura Sommella, 253–263. Milano: Silvana, 1989.
- Mirabelli, Maurizio. "The Monument of Marcus Aurelius: Research and Conservation." In *Ancient & Historic Metals: Conservation and Scientific Research*. Edited by David Scott, Jerry Podany, Brian Considine 1–19. Los Angeles: Getty Publications, 1994.
- Mirabilia Urbis Romae*, URL: <http://www.thelatinlibrary.com/mirabilia.html> [original text 1140–1143]
- Mura Sommella, Anna. "Il monumento di Marco Aurelio in Campidoglio e la trasformazione del Palazzo Senatorio alla meta del Cinquecento." In *Marco Aurelio. Storia di un monumento e del suo restauro*. Edited by Alessandra Melucco Vaccaro and Anna Mura Sommella, 177–195. Milano: Silvana, 1989.
- Noël, Jean-François. *Sveto Rimsko Carstvo*. Zagreb: Barbat, 1998.
- Nickel, Helmut. "The Emperor's New Saddle Cloth: The Ehippium of the Equestrian Statue of Marcus Aurelius." *Metropolitan Museum Journal* 24 (1989): 17–24.
- Palladio, Andrea. *I quattro libri dell'architettura*. Venezia: Domenico di Franceschi, 1570.
- Pallottino, Massimo. "La protezione e conservazione suo trasferimento in Campidoglio del grande simbolo di Roma." In *Marco Aurelio. Storia di un monumento e del suo restauro*. Edited by Alessandra Melucco Vaccaro and Anna Mura Sommella, 15–19. Milano: Silvana, 1989.
- Panciroli, Guido. "De quatuordecim regionibus Urbis Romae." In *Notitia Dignitatum, Utriusque Imperii Orientis Scilicet Et Occidentis*. Edited by Guido Panciroli, 257–271. Geneva: Excudebat Stephanus Gamonetus, 1623. [original text 1602]
- Parisi Presicce, Claudio. "Il monumento equestre di Marco Aurelio. Scheda storico-archeologica." In *Marco Aurelio. Storia di un monumento e del suo restauro*. Edited by Alessandra Melucco Vaccaro and Anna Mura Sommella, 19–39. Milano: Silvana, 1989.
- Parisi Presicce, Claudio. "Le asimmetrie della statua equestre di Marco Aurelio. di esecuzione e osservazione. Un'ipotesi sul contesto originario." In *Marco Aurelio. Storia di un monumento e del suo restauro*. Edited by Alessandra Melucco Vaccaro and Anna Mura Sommella, 103–126. Milano: Silvana, 1989.
- Parisi Presicce, Claudio. *The Equestrian Statue of Marcus Aurelius in Campidoglio*. Edited by Anna Mura Sommella. Translated by Andrew Ellis and Carol Rathman. Milano: Silvana, 1990.
- Parisi Presicce, Claudio. "Michelangelo e la decorazione scultorea della piazza Capitolina." In *Michelangelo architetto a Roma*. Edited by Mauro Mussolin and Clara Altavista, 129–157. Milano: Silvana, 2009.
- Plätina, Bartolomeo. "Platynae historici Liber de vita Christi ac omnium pontificum." In *Rerum Italicarum scriptores raccolta degli storici italiani dal Cinquecento al Millecinquecento: Platynae historici Liber de vita Christi ac omnium pontificum, Tomo III, I*. Edited by Ludovico Antonio Muratori, 225–420. Città di Castello: S. Lapi, 1900. [1st edition 1479]
- Pohlsander, Hans. *The Emperor Constantine*. London, New York: Routledge, 2004.
- Richardson Jr., Lawrence, ed. *A New Topographical Dictionary of Ancient Rome*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1992.
- Robinson, Ian Stuart. *Authority and Resistance in the Investiture Contest. The Polemical Literature of the Late Eleventh Century*. Manchester: Manchester University Press, 1978.
- Rodocanachi, Emmanuel. *The Roman Capitol in Ancient and Modern Times*. London: William Heinemann, 1906.
- Rostenberg, Leona. "Margaret Fuller's Roman Diary." *The Journal of Modern History* 12 (1940): 209–220.
- Schwarz, Amy. "Eternal Rome and Cola di Rienzo's Show of Power." In *Acts and Texts. Performance and Ritual in the Middle Ages and the Renaissance*. Edited by Wim Hüskens, Laurie Postlewaite 63–76. Amsterdam, New York: Rodopi, 2007.
- Saxl, Fritz. "Das Kapitol im Zeitalter der Renaissance – Ein Symbol der Idee des Imperiums." In *Politische Architektur in Europa vom Mittelalter bis heute. Repräsentation und Gemeinschaft*. Edited by Martin Warnke, 74–105. Köln: DuMont Buchverlag, 1984.
- Smithers, Tamara. "SPQR / CAPITOLIVM RESTITVIT: The Renovatio of the Campidoglio and Michelangelo's Use of the Giant Order." In *Perspectives on public space in Rome, from antiquity to the present day*. Edited by Gregory Smith, Jan Gadeyne, 157–183. London: New York: Routledge, 2016.
- Stewart, Peter. "The Equestrian Statue of Marcus Aurelius." In *A Companion to Marcus Aurelius*. Edited by Marcel van Ackeren, 264–277. Chichester: John Wiley & Sons, 2012.
- Tizzani, Vincenzo. *La Statua Equestre di Marco Aurelio e La Casa di Lampadio*. Roma: Tipografia della Pace, 1880.
- Torelli, Mario. "Statua Equestris Inaurata Caesaris: mos e ius nella statua di Marco Aurelio." In *Marco Aurelio. Storia di un monumento e del suo restauro*. Edited by Alessandra Melucco Vaccaro and Anna Mura Sommella, 83–103. Milano: Silvana, 1989.
- Trentin, Filippo. "Marcus Aurelius and the Ara Pacis: Notes on the Notion of 'Origin' in Contemporary Rome." In *Rome, Postmodern Narratives of a Cityscape*. Edited by Dom Holdaway and Filippo Trentin 101–119. London, New York: Routledge, 2015.
- Vacca, Flaminio. *Memorie di varie antichità trovate in diversi luoghi della città di Roma*. Roma: Andreoli, 1704. [1st edition 1594]
- Voltaire, François-Marie Arouet. "On the Emperor Henry VI. and of Rome." In *The Works of M. de Voltaire: The ancient and modern history, vol. II*. Edited by Tobias George Smollett, Thomas Francklin 34–38. London, Salisbury: printed for J. Newbery and others, 1761.
- Winckelmann, Johann Joachim. *The History of Ancient Art, vol. III.–IV.* Boston, New York: Houghton, Mifflin and Company, 1872. [1st edition 1764]
- Wojciehowski, Dolora Ann. *Old Masters, New Subjects: Early Modern and Poststructuralist Theories of Will*. Stanford: Stanford University Press, 1995.
- Žepić, Milan. *Latinsko hrvatski rječnik*. Zagreb: Školska knjiga, 1995.

SUMMARY

Chronicle of the Equestrian Statue of Marcus Aurelius

A very valuable corpus of works of art has been preserved from the reign of Marcus Aurelius, one of the most famous Roman emperors. Among them, the equestrian statue is the only surviving example of a typology of monuments that were ingrained at the time. It was built in honor of the emperor's military success in the war with the Germanic tribe of the Marcomanni. With its iconography, the monument reflects Marcus Aurelius' belonging to the group of the five good emperors as well as the syntagm of the emperor-philosopher, both later became the names under which he is remembered to this day. Equally, over time, his face on the equestrian monument became well-known, as did his position on Capitol Square. The relocation to that location in 1538 coincides with two reasons that will prove to be decisive for the aforementioned statement, since this has not always been the case. First of all, it brings the sculpture in the correlation with Michelangelo, with whom the Renaissance inspiration of antiquity was realized as a literal reference in its greatest achievement. Moreover, the name of the rider of the equestrian statue, properly attributed to Marcus Aurelius, has only since been widely recognized among the residents and visitors of Rome. In contrast, the period prior to its placement on the Capitolium is made of unknowns, many of which still remain. Namely, much less is known about its history, which is characterized by different interpretations of identity, than one might initially think. This monument was known by other names for most of its existence, and Constantine, Armiger, Marcus, Quintus Quirinus and Gran Villano are just a few of them. Although inextricably linked to the history, culture and urbanism of the Rome, at the end of the 20th century it was permanently protected within the walls of the Palazzo dei Conservatori, while a meticulously made replica was placed in the square.

Translation: Marija Buntak

MARIJA BUNTAK (Zagreb, 1990.) završila je pred-diplomski studij filozofije i religijskih znanosti Filozofskog fakulteta Družbe Isusove Sveučilišta u Zagrebu, diplomski studij antropologije i povijesti umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu te diplomski studij teorije i kulture mode Tekstilno-tehnološkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Dobitnica je Rektorove nagrade (2018./19.) i Plakete Izidor Kršnjavi Odsjeka za povijest umjetnosti (2018./19.). Trenutačno radi kao samostalna istraživačica te postavlja manje izložbe suvremenih autora.

MARIJA BUNTAK (Zagreb, 1990) completed her undergraduate study of philosophy and religious sciences at the Faculty of Philosophy of the Society of Jesus, University of Zagreb, graduate study of anthropology and art history at the Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb, and graduate study of theory and culture of fashion at the Faculty of Textile Technology. She is the winner of the Rector's Award (2018/19) and the Izidor Kršnjavi Plaque of the Department of Art History (2018/19). She is currently working as a freelance researcher and setting up smaller exhibitions by contemporary authors.